

LIGET

2021-11
november

TARTALOMJEGYZÉK [XXXIV. évfolyam 11. szám]

Z. Karvalics László RÉGI NARRATÍVÁK, ÚJ FURATMINTÁK	4
Bacsák Dániel A LÁTHATATLANOK	43
Ács József A VILÁG ELTŰNÉSE	51
Handi Péter ESZKÖZÖK	55
Kállai Katalin ELKOSZLOTT TARTALMAK	60
Dobosi Bea A SÖVÉNY	62
Petrik Iván HARMADIK NEKIFUTÁSRA	69
Nacsinák Gergely András AZ ELFELEDETT KÖNYVEK NÉPE	73
Handi Péter VÁRANDÓSÁG	79

Kapitány Máté HARALD KIRÁLY ÖRÖK DICSŐSÉGE	81
Lendvai Zalán ŐSZI ESŐ	94
Czilczer Olga FÖLDI A KÉP	96
Csongor Andrea DEDIKÁLÁS	98
Nacsinák Gergely András AZ EMBER, AKINEK LABIRINTUS VAN A SZÍVE HELYÉN	100

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kíssvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Z. Karvalics László

RÉGI NARRATÍVÁK, ÚJ FURATMINTÁK

EMBER ÉS TERMÉSZETI KÖRNYEZET: FRISS NÉZŐPONTOK,
ÁTRENDZŐDŐ HANGSÚLYOK

2021-11-10 | **ESSZÉ**

Az ember korai történetével foglalkozó kutatók módszertani fegyvertárának bővülése (a radiokarbonos kormeghatározástól a mitokondriális DNS-vizsgálatokig) nemcsak az addig megtermelt ismeretek pontosítását és elmélyítését vagy friss adatok tömegének bevonását eredményezte, hanem legtöbbször ismeretek új osztályaira is ablakok sokaságát nyitotta. Mindezek felett egy-egy ilyen ugrásnál rendre átalakultak az értelmezési keretrendszerek is, amelyek alapján elrendezzük a tényeket. A „nagy kép” változását mindig követték a történetmesélés hangsúlyai, alapállítások átértékelése, az elfogadott néző- és kiindulópontok módosítása vagy cseréje.

Úgy tűnik, most a régészeti eszközökkel rekonstruálható klímátörténet járul leginkább hozzá, hogy iszapból, tőzgeből, löszfalból, cseppkőkéregből vagy jégből származó minták eredményei segítségével az őstörténeti tudás számos elemét helyesbítsük és átrajzoljuk, miközben a múlt egyre távolabbi pillanatai is felvillanthatóvá válnak.

Pirodiverzitás és „mély történelem”

A Malawi-tó medrének mélyéből vett üledék elemzések a környezet változását rekonstruáló nemzetközi tudóscsoport különös anomáliába szaladt.

visszaerdősülés

Azzal szembesültek, hogy több mint hatszázezer éven keresztül újra és újra ugyanaz ismétlődött. A száraz periódusban eredeti méretének nagyjából 5%-ára zsugorodott a vízfelület, a kiszáradt mederrészeket pedig

diadalmasan birtokba vette a vízhiány miatt időnként makacsul lánggra is lobbanó őserdő. A tartósan csapadékosabbra forduló időben aztán a tó visszahódította egykori területeit. Csakhogy nagyjából 85 ezer évvel ezelőtt valami más történt: a kiszáradást nem követte a törvényszerűnek tűnő visszaerdősülés. Megemelkedett az erózió mértéke, a mintákban a pollenek mellett a szokottnál is nagyobb mennyiségű égésbizonyíték (növényi széndarabka) jelent meg.

Egy másik kutatócsoport ugyanakkor kihasználta, hogy a száraz időszak megkönnyíti a feltáró munkát a vörös talajban. A régészek a tó-közeli települések lelőhelyein 1 és 7 méter közti mélységből több tízezer ősi, a középső kőkorszakból származó, a Homo

sapiens majd háromszázezer éves jelenlétét bizonyító kőeszközt ástak ki. (Közülük a legrégebbiek 315 ezer, de a legfiatalabbak is legalább 30 ezer évesek). A 85 ezer évvel ezelőtti anomália-időszak megértéséhez ebben a leletanyagban az ember készíttette tárgyakat tartalmazó helyszínek nagy száma és az égésnyomokkal pettyezett kőeszközök tömegének és arányának megnövekedése segített. A két kutatási eredmény összekapcsolásával (Thompson, Wright és Ivory, 2021) nagy valószínűséggel kimondható, hogy *a környezeti anomáliát emberi tevékenység okozta*, az erdő térfoglalását égetéssel akadályozták meg az ott élő csoportok, akiknek így sikerült fenntartható(bb) élőhelyet biztosítani maguknak.

Ryan Arnst, unsplash.com

A tónak ez a nyugati vidéke a mai napig vastag lombkorona-réteg nélküli, elszórt facsoportokkal tarkított, nyílt, bozótos vidék, ahol a hajdan összefüggő őserdő csak foltokban maradt meg, a magasabban fekvő területeken. Cserébe azonban a vad tüzeknek ellenállóbb, vagyis ellenőrzöttebb, kiszámíthatóbb természeti környezet

formálódott. A szezonális tűzritmust tudatosan átalakító emberi tevékenység különböző növekedési sajátosságokkal és szakaszokkal jellemezhető *új vegetációs területtípusoknak* nyitott utat. Egy homogén ökológiai környezet helyébe a tűz alakító hatásának köszönhetően *különböző sajátosságok kombinációival jellemezhető, miniatűr biológiai életterek születtek*, amelyek az élelemszerzés formagazdag új lehetőségeinek megteremtésével könnyítették a létfenntartást. S mintegy mellékesen, bátran nevezhetjük mindezt már *tűzmérnöki* tevékenységnek is, mint a szerszámok edzését vagy (kis idő múlva) a melegítéses–hűtéses bányászati technikát.

környezeti transzformáció

A tűz szabályozott alkalmazásában a kutatók egyszerre vélik felfedezni a *tartós tájhasználat-változtató tevékenység és az innovációs képesség kezdeteit*, valamint a *reziliencia* (az ellenállás, öngyógyítás és alkalmazkodóképesség) különösen korai megnyilvánulásait. Kiemelik, hogy olyan ökoszisztéma-átalakítással állunk szemben, amely rendkívül hosszú időn keresztül bizonyult fenntarthatónak. Sikeres környezeti transzformáció az egyensúly összeomlása nélkül.

A felfedezés újra felhívja a figyelmet, hogy a „termékeny félhold” időszakához képest évtízezredekkel kell visszalépnünk az időben, a „mély történelemnek” az ókori civilizációk előtti, leginkább „agrárerdészeti” időszakaiba, ha az élelmiszertermelés, a domesztikáció, a növényi kultúrákkal gazdálkodás és a velük összefüggő letelepedés kezdeteit keressük.

Az elmúlt néhány évben ugyanis meggyőző bizonyítékok születettek, hogy tízezer évről érdemes akár negyven-ötvenezer évre is visszakúszni az időgyenesen, Mezopotámiából a trópusi dzsungelbe áthelyezve az élelmiszertermelés kezdeteit. Amazóniai, közép-afrikai és délkelet-ázsiai őserdőkben folytatott ásatásokkal mindenütt sikerült az emberi tevékenység nagyon korai nyomait hordozó, több méter vastagságú kultúrrétegeket azonosítani (Roberts, 2017). Patrick Roberts nem habozik kimondani (Roberts, 2021), hogy a Homo sapiens társadalmevolúciójának kulcsmozzanatai a trópusi őserdőkben mehettek végbe: nemcsak az agrárerdészeti tevékenység kezdeteivel, hanem annak a gazdag és sokszínű „infrastruktúrának” a

haszonvételével is, amit csakis ilyen élettér kínálhatott. A tudatos tűzhasználat és az emberi tevékenység teremtette termékeny talajtípusok kialakulása mellett azt is sikerült igazolni, hogy ez a tevékenység *hosszú távon kedvező hatást gyakorolt az érintett erdőterületek biodiverzitására.*

Mindezt megerősítik a trópusi erdők iparosítás előtti farmergazdaságairól feljegyzett adatok is: sűrűn használták szabályozottan és ellenőrzöten a tüzet, ám gyakorlataik mindenhol az erdő élettanának és a teljes ökológiai rendszernek a mély ismeretét tükrözték. Olyan, *polikultúrás élelemtermelési gyakorlatokat* tartottak fenn és fejlesztettek tovább, amelyek *a tájalakítás ellenére sem csökkentették a biodiverzitást* (szemben az ipari monokultúrával, amely növeli az eróziót és érzékenyebbé tesz a spontán keletkező tüzekre).

komplex tűzmenedzsment

A „több lábon állás”, a polikultúra megteremtését Bird, Bird és Coddington (2016) Flannery nyomán *széles spektrumú forradalomnak* nevezik. A kutatók az Ausztrália nyugati sivatagában élő martu őslakosok mindennapi életét naplózó, elképesztő méretű, másfél évtizeden át épített adatbázisukból kiindulva teljes modellt alkottak a szezonálisan száraz területeken élő, vadászó és gyűjtögető közösségek szokásszerűen égetésre épülő gyakorlatai köré. Ám amikor a szándékosan keltett és szabályozott tüzeket az ökoszisztéma tudatos emberi átalakításának alapvető formájaként határozták meg és ebben mély evolúciós gyökereket tételeztek fel, talán maguk sem gondolták, hogy alig néhány év múlva már 85 ezer éves, az általuk tanulmányozotthoz rendkívül hasonló gyakorlatok válnak jól dokumentálhatóvá. S így azon sem lepődne talán már meg senki, ha a Gowlett (2016) által csak valószínűsített

régészeti bizonyítékokról is kiderül, hogy valóban a tájszintű, komplex tűzmenedzsmint 100-200 ezer éves (de akár még régebbi) előfordulásait dokumentálják.

Birdék a modell kialakításakor elsősorban arra voltak kíváncsiak, hogyan kapcsolódnak össze az ún. mozaiktüzekkel előidézett ökológiai átrendeződések az azokat keltő csoportban érvényesülő rövid-, közép- és hosszú távú viselkedésváltozásokkal. Minden előzetes várakozással szemben a nagy (kenguruk) és a kisebb termetű vadak (a legfontosabb martu zsákmányállattal, a varánusszal az élen) populációja is megnő, mert a pirodiverzitásnak köszönhetően számukra is kedvezőbb és stabilabb környezeti feltételek alakulnak ki. Újrarendeződnek a növényi kultúrák is, és nemcsak sok-sok egyedi, heterogén élőhely-folt alakul ki, de az egész területen megváltozik a fajok eloszlása.

Mindez azonnali és hosszabb távon érvényesülő megtérülést jelent a vadászoknak: kisebb területet kell bejárniuk, alacsonyabb költséggel több zsákmányt ejtenek, így *az élőhely központjában könnyebben kalkulálhatóvá válik az alapélelmiszerek megszerzése, csökkentve ezzel a kockázatokat.* Szálláshely-mobilitásra kevésbé lesz szükség (a vándorlási nyomás csökken), erősödik a „logisztikai mobilitás” (a dinamika a letelepedés felé mutat, a lakózónából már csak időnként, meghatározott céllal kell eltávolodni). A népességszám megnő, az azonnali megosztás mellé erős kontroll-igénnyel belép a tárolás és az utólagos elosztás koordinációja. Mindez változásokat indít a társadalom szervezetében, az emberi csoport és az általa elfoglalt ökológiai fülke koevolúciójának izgalmas eseteként.

Juanma Clemente Alloza, unsplash.com

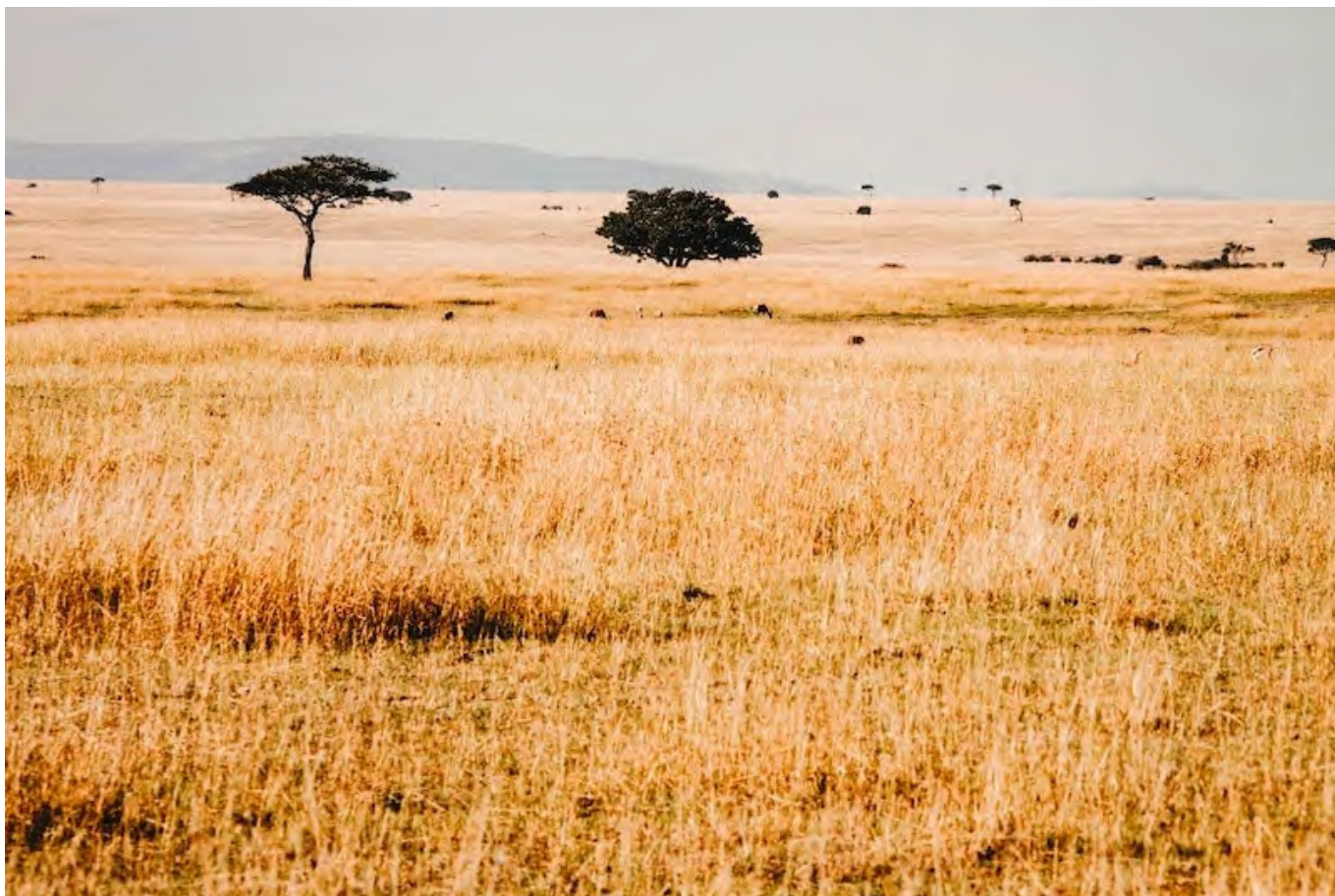
A széles spektrum részben tűz-táplálta forradalmi azonban hiába mutatnak konokul a letelepedés és az élelmiszertermelés irányába. Úgy tűnik, azok a csoportok, amelyek elindultak errefelé, vagy visszazuhantak egy korábbi állapotba, hogy aztán nyomtalanul eltűnjenek, vagy megragadtak az örök átmenetiségben. Nem léptek át kritikus küszöbök, nem jutottak el a földműveléshez és az állattenyésztéshez, csak azok előképeihez. A tüzekkel inkább *fenntartani tudták az ökológiai sokszínűséget*, hogy ne kényszerüljenek radikális életmódváltásra – és sokkal könnyebben tudtak akár vissza is dőccenni a régi öntőformákba, ha a kockázatok ismét megnőttek, és a tűztechnika már nem segített, hogy alkalmazkodjanak valamilyen környezeti változáshoz. S nemcsak a martuk. Ausztrália több tízezer éves folytonosságot mutató őslakos csoportjai kivételeknek tűnnek: szinte mindenki mással ellentétben ők sikeresen meg tudták találni az egyensúlyképző megoldásokat, amelyekkel a társadalomszervezet lényeges megváltoztatása nélkül alkalmazkodtak. Úgy is mondhatjuk, repertoárjuk annyira széles és adekvát volt, hogy adaptációjuk maximálisan igazodott minden klimatikus és környezeti szélsőséghez.

innovatív emberi csoport

A pirodiverzitás jellemezte életterek vizsgálatakor figyelemre méltó a nélkülözhetetlen *vizes kapcsolat* is. A trópusi övezetben kialakult kontrollált tűzhasználat

40 ezer éves nyomait egykori folyóparti területeken találták meg, a Malawi-tó medrét meghódító őserdőt az állóvíz partján élő populáció szorította vissza. Wilkins (2021) a Kalahári-medence déli részén talált 105 ezer éves bizonyítékot, hogy a szavanna környezet csapadékosabbá válásának időszakában azonosítható egy innovatív emberi csoport, amely sikeresen hódította meg az új vizes élőhelyet (pedig korábban azt gondolták, az idő tájt csak a barlangokkal tűzdelt, onnan 600 km-re fekvő tengerparti sáv biztosíthatott volna kedvező környezeti lehetőséget). De belátható, hogy a természetes vizekkel kapcsolatos tájszintű beavatkozások régészetiileg (egyelőre) sokkal nehezebben rekonstruálhatók, mint a kontrollált tüzek. A világ egyik legrégebbinek tekinthető akvakultúrás rendszereként azonosított, UNESCO világörökséggé emelt Budj Bim terület Délkelet-Ausztráliában azért lett feltárható, mert a csatornákat, gátakat és duzzasztó műtárgyakat vulkáni sziklába vájta a

gunditjmara nép. Ők bizonyíthatóan legalább 6600 éve használják folyamatosan, többek között halgazdaságként (egy helyi angolnafajjal) és más élelemtermelési funkciókhoz. Nem tudjuk, mikor kezdték, de folyamatosággal kell számolnunk. (Valószínűsíthető, hogy ennyire régen élnek itt a gunditjmarák, akik amúgy más ausztrál őslakos csoportokhoz hasonlóan a tájalakítási célú tűzhasználatnak is mesterei.) Pryor (2020) biztos benne, hogy a délnyugat-oroszországi Kosztyenki elképesztően zord jégkori körülmények közt élő és túlélő, 25 ezer évvel ezelőtt már hatalmas mamutcsont-építményeket létrehozó és abban tüzet is rakó népeiségének adaptációs arzenáljában a be nem fagyó vízelőhelyek jelentették a legerősebb összetevőt.

Lee Bernd, unsplash.com

Klímastabilitás és mobilitás

Ma már azt is tudjuk, hogy a csapadékos–száraz periodicitásnak a be- és elvándorlási döntések szempontjából is komoly jelentősége van. Egy kutatócsapat az etióp Csev-Bahir-tóból emelt ki üledékmintát, még 2014-ben, amelynek tartalma nagyjából 620 ezer évnyi klímatörténeti rekonstrukciót tett lehetővé, egészen csekély, akár az emberi átlagéletkornál kisebb időbeli felbontással (Schaebitz, 2021). Azt találták, hogy amikor (a Föld forgástengelyének elfordulására visszavezethetően) hosszabb időn keresztül fordul csapadékosra az időjárás, a kisebb ingadozások ellenére kétszeresen is megélnék a korai embercsoportok expanziós mozgása: belakják a kedvezőbb körülményeket kínáló élettereket, és innen tovább indulva könnyebben vállalkoznak más, még távolabbi nedves területek elfoglalására. A száraz időszakok azonban a helyben ragadás, az izoláció mintázatait erősítik. Egy 200 ezer éve indult csapadékos időszak 125 ezer éve fokozatosan egyre szárazabbra váltott, hogy aztán 60 ezer éve még ehhez képest is extrémebb, aszályos periódus következzen, és tartson nagyjából 14 ezer évvel ezelőttig. A kutatók ma úgy gondolják, hogy a Homo sapiens kirajzására épp akkor került sor Kelet-Afrikának ebből a síkföldi részéből, nagyjából 70 vagy 50 ezer éve, amikor *az egyre szárazabb vidék átmenetileg, rövid időre ismét csapadékosabbá vált*. Más, a térségben maradó csoportok közben a magasabban és alacsonyabban fekvő vidékek közti szállásváltással igyekeztek alkalmazkodni. Timmermann és Friedrich (2016) viszont határozottan amellett foglalnak állást, hogy nem egy, hanem számos kirajzást kell feltételeznünk az elmúlt százezer évben. Ezekre mindig akkor kerül sor, nagyjából 20 ezer éves ritmusban, amikor a nedvesebb időjárás miatt más kontinensek felé mutató zöld folyosók nyílnak. Groucutt (2021) az arabiai Nefud-sivatagban 400 ezer évre visszamenően találta meg annak ritmusát, ahogyan a nedvesebbre forduló időjárás (később eltűnő) tavakat, folyókat és füves területeket teremt, amelyek mellett nagy számban tűnnek fel a különböző Homók minden alkalommal eltérő kultúrára utaló, egymástól különböző kőeszközei. Mint egy felnyíló és becsukódó ablak: 400, 300, 200, 130–75 és 55 ezer évvel ezelőtt, utat nyitva az Ázsia felé induló kirajzásnak (s közben talán némi etnikai és technológiai keveredésnek).

rekonstruálható

Azonban egyre inkább úgy tűnik, az alkalmazkodási stratégiák kulcstényezőjének nem a hőmérsékletet, a szárazságot vagy a nedvességet kell *önmagában* tekintenünk, hanem mindenekfelett a *klímastabilitást*. Az időjárás kiszámíthatóságát, előre jelezhetőségét. És ennek megerősítését ismét csak friss üledékfuratok elemzésének köszönhetjük. Ezek a Honsu szigetén fekvő, háborítatlan Szuigecu-tóból származnak (Nakagawa, 2021), és a Földközi-tengertől való 6000 kilométeres távolságuk ellenére remekül rekonstruálhatóvá teszik a jégkor vége és a holocén eleje (18 és 10 ezer év) közti időszak klímaváltozásainak hatáskövetkezményeit. Épp arra a periódusra és magterületre nyitnak kisablakot, amelynek végül a mezőgazdaság és a letelepedés tartósnak és sikeresnek bizonyuló formáit köszönhetjük.

Mick Haupt, unsplash.com

A felmelegedés 15 ezer évvel ezelőtt kezdődött, ám a háziasítás első jeleire majd ezer évet kellett várni – épp annyit, hogy a klíma stabilizálódjon, „beálljon”. Csakhogy az időjárás váratlanul ismét zordabbra és kiszámíthatatlanabbra fordult, újabb ezer évre. Az addig elindult folyamatok leálltak, az érintett közösségek visszatértek a korábbi létfenntartási mintázatokhoz. Számos élettérben szakadt meg a kulturális folytonosság, a leginkább ellenállóképes csoportok számára pedig már a stagnálás is sikernek számított (a pusztuláshoz képest). A képlet elég egyértelműnek tűnik: a földművelés szezonális ritmusa akkor biztosít előnyöket, amikor a terményválasztási döntéseket a klíma kiszámíthatósága szűk kockázati sávon belül tartja. Minél többször kell kilépni ebből a még kezelhető tartományból az erősödő szélsőségek miatt, minél kevesebb támpontot nyújt a múlt ismerete a jövő előrejelzésére, annál nagyobb a kockázat, annál több helytelen döntés születik – így egyre inkább fenntarthatatlannokká válnak a frissen szokásszerűvé vált táplálékszerzési innovációk. Akiknek módjában áll és sikerül, visszafordulhatnak az elsődleges, természetes ökoszisztémákba illeszkedéshez, felelevenítve vagy újra felfedezve az erőforrás-felhasználás és az alkalmazkodás széles spektrumhoz igazodó formáit.

A friss kutatási eredmények nagyban hozzájárulnak, hogy meginduljon néhány elterjedt, „szent tehénnek” számító narratíva átírása.

Érintetlen természet versus környezet-alakította ember

Kezdjük az „*érintetlen természet*” mítoszával. Eszerint a természeti folyamatokba való (negatív irányú) emberi beavatkozás az ipari forradalom és a gyarmati kapitalizmus öröksége – csakhogy akármeddig megyünk vissza az időben, nem találunk „érintetlen természetet”. *Ahol és amikor embercsoportok kapcsolatba lépnek a környezetükkel, ott aktívan alkalmazkodnak a változásokhoz, aminek része a természet számukra kedvező alakítása.*

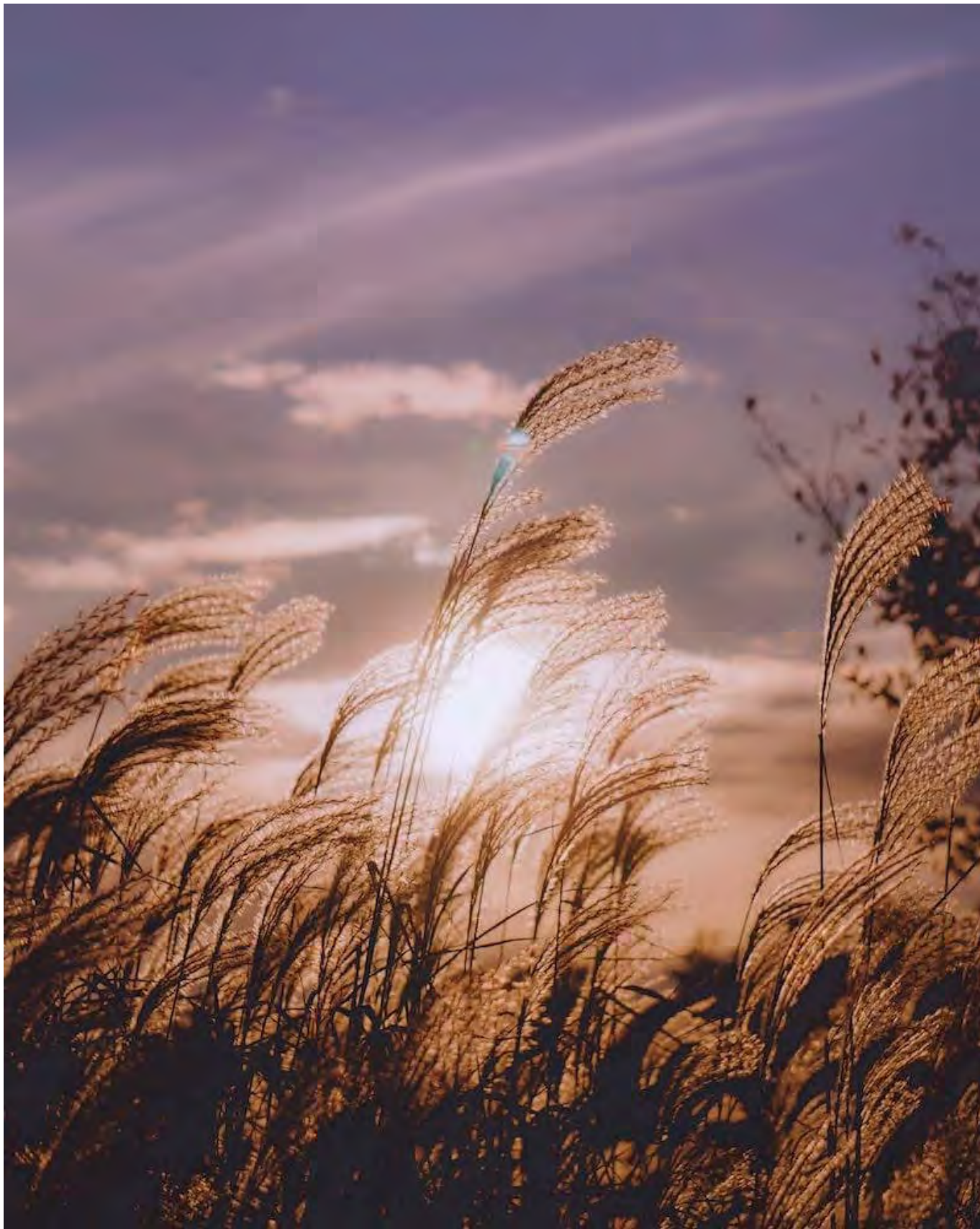
természetátalakítás

A vadászat is természetátalakítás, a zsákmányszerzés eredménye mindig egyfajta szelekció. Az elejtendő példányok kiválasztása fokozatosan alakuló döntési tér, amelynek

eredménye akár nemesítésnek is tekinthető, az erősek életben hagyásával, a gyengék kiemelésével. Marom és Bar-Oz (2013) például szellemesen dokumentálja, hogy tízezer éve a Jordán völgyében minden bizonnyal az őstulok és a vaddisznó túlvadászata vezethetett az állattenyésztés megindulásához, amelynek a végén már marhát és sertést látunk. A zsákmányállatok fogyatkozó létszámára csakis a szaporodóképes „mag” erősödő védelme lehetett a válasz, mozgásuk korlátozásával.

Vagy vegyük szemügyre, mi történt, amikor a mezolitikum embere vadászösvényeket vágott a sűrű erdőben. Bánffy (2008a) szerint *„ez ritkítással járt, és az erdőbe behatolt a nap. Egyre több helyen nőtt a mogyoró, amely a napfényt kedveli. Az emberek rájöttek, hogy a mogyoró nagy tápértékű élelmiszer és kis helyen is elfér, elkezdtek hát gondoskodni a téli ennivalóról. Így indult a természetátalakítás, és régészeti szempontból különösen rövid időn belül, 200 év alatt mindent kitaláltak...”* És így a gyűjtögetés is természetátalakításba fordul, hiszen a fénykedvelő csonthéjasok és bogyósok terméseit megéri megvédeni más állatoktól – azok pedig szükségszerűen módosítják a portyázó útvonalait, és máshol, másféle táplálékkal pótolják a kieső kalóriákat.

Semmiféle alkalmazkodás nem jár ugyanakkor szükségszerűen együtt „természetpusztítással”, „környezetszennyezéssel”. Nemcsak a biodiverzitás csökkentése, hanem fenntartása és növelése is lehet érvényes forgatókönyv ott, ahol ehhez megfelelő feltételek rendelkezésre állnak. Még olyan, a közfelfogás szerint automatikusan „érintetlennek” minősített zord északi területeken is, mint az Aleut-szigetek.

Sam, unsplash.com

Taivalkoski (2021) a nagyjából tízezer éve itt élő (magát unangax-nak nevező) népesség esetében mutatja ki, hogy pont ugyanúgy alakulnak ki a félig földbe ásott települések és vadásztáborok topológiájához igazodva az ökológiai rácsszerkezetek, mint a martuknál vagy a Malawi-tó egykori lakóinál. Csakhogy itt nem a pirodiverzitás, hanem az emberi településeket elkerülő tengeri vidrák populációjának eloszlása magyarázza a „mozaikosságot”. Ahol a vidrák nem járnak, ott elszaporodnak a tengeri sünök, és lelegetik a hínárerdőket. A hínár azonban bőségesen burjánzik ott, ahol a vidrák féken tartják a sünöket. Vagyis nem a tevékenység, hanem már *az emberi csoportok pusztja jelenléte elég, hogy tájszintű változások következzenek be*. Mindez „láthatatlan”, pedig évezredekken keresztül formálódó életközösségek alakították a környezet mai képét (amelyek régészeti feltárása épp csak megkezdődött). Az iszapmintáknak itt a madárcsont-temetők rétegvizsgálata felel meg. Taivalkoski (2020) azt találta, hogy amikor az időjárás hidegebbre fordul, megnő az elejtett halászmadarak (lundák, lumták, albatroszfélék) száma. Amikor a hőmérséklet és a csapadékmennyiség emelkedik, a vadászok a partközeli partközeli madárfajokra (kormoránok, réce- és alkafélék) váltanak. Ám nemcsak a klíma befolyásolja a madárvadászati preferenciákat: abban a pillanatban, ahogyan a mesterséges környezet, a település mérete megnő, azonnal változások lesznek az elejtett madárfajok számában és mennyiségében is. Sőt, a madárhús fogyasztása és a madártoll sokrétű felhasználása mellett kirajzolódik egy rituális célú haszonvételeforma is, amely az ökológiai szempontoktól függetlennek látszik. Vadászatuk intenzitása ugyanis sem a különleges becsben álló madarak populációjának aktuális méretétől, sem a pillanatnyi klímaviszonyoktól nem függ már. Az ökoszisztéma-alakító erők közé belép a kultúra is.

evolúciós léptékben

De miközben a természet átalakítása sem önkényes és öncélú tevékenység, hanem az alkalmazkodás hatékony formája, az ember-környezet viszony sem egyoldalú, hanem kölcsönös: ugyanúgy zajlik az „emberalakítás” is. Már korábban ismert és elfogadott volt, hogy (más emlősfajokhoz hasonlóan) a hőmérséklet evolúciós léptékben befolyásolja a test tömegét: hidegben nagyobbá, melegben kisebbé válik. Egy friss

kutatás azonban valamennyi *Homo* esetében egyértelmű és nem is akármilyen összefüggést talált, egymillió éves skálán: a hőmérsékleti adatsorok valamennyi demográfiai, táplálkozási és technológiai faktort felülírva képesek előre jelezni az agyméret növekedését is. Tovább vizsgálva pedig kiderítették, hogy nem is önmagában a kedvező hőmérsékleti viszonyok, hanem *a környezet tartósan stabillá válása magyarázza* az evolúciós léptékű változást (Will, 2021).

Egy szellemes kísérlet (Gonda, 2012) bebizonyította, hogy a „zsákmányszerző agy” plaszticitása attól függően változik, hogy mekkora a *kockázat-érzékelési nyomás* a különböző vadászkörnyezetben. Tengeri és édesvízi ragadozó halak esetében nem a táplálék fajtája vagy a populáció mérete, hanem az adott faj evolúciós előtörténete a döntő abban, hogy a környezeti adaptációhoz mely agyterület megnövekedő aktivitása igazodik. A korai ember számára sem lehetett másként: egy dús vegetációjú, gyorsan változó trópusi őserdőben például a zsákmánykövetés, a tájékozódás és a visszatalálás a csoporthoz sokkal nagyobb információs kihívás, mint a szavannahatárokon. Az édesvizek (tavak és folyók) mentén élni és élelmet szerezni egészen más figyelmi mechanizmusokat igényel és fejleszt, mint a tengerpartokon vagy a nyílt vizekre kényszerülve. Az élettér változ(tat)ás is ehhez igazodik: a vándorlás célja az extrém kényszersmobilitási helyzeteken kívül a legtöbb ismert környezeti feltételt biztosító vagy azokat is felülmúlni képes új életterek fellelése.

Morgane Perraud, unsplash.com

A környezeti tényezők előidézte stressz nemcsak a pillanatnyilag kialakuló szélsőségek (a száraz–nedves, hideg–meleg váltások vagy a megnehezdedő táplálékszerzés) függvénye, legalább annyira szerepet játszanak a stressztűrést gyengítő tényezők: a hosszú idő alatt kiformált előrejelző képesség elvesztését vagy elbizonytalanodását eredményező hatások, amelyek az érintett élőhelyeket kevésbé biztonságossá, az erőforrásokat pedig kiegyensúlyozatlanabbá teszik. A történeoszt mindez arra figyelmezteti, hogy nemcsak az egyidejűleg megnyilvánuló (szinkron) tényezők vizsgálatát kell a rekonstrukciókba és magyarázatokba emelni, hanem többféle diakroniát is: szétszalazva különböző távon érvényesülő hatások változás-befolyásoló erejét és együttállásait.

A mély történelemből származó, sikeresnek bizonyuló megküzdési stratégiák (köztük az irányított pirodiverzitás és vízmegtartás), valamint a hosszú távú ökológiai mintázatok alaposabb megismerésének pedig abban is nagy szerepe lehet, hogy a klímaváltozás kontextusában napjaink legsérülékenyebb közösségeit fenyegető élelmiszer- és vízbiztonsági kihívásokkal célzottabban és hatékonyabban lehessen fellépni.

összetett módszertani kiindulópont

A biodiverzitást és az érintett embercsoportok fennmaradását (fenntarthatóságát) együttesen lehetővé tévő gyakorlatokat és ezek hiányát (a kihalást vagy a biodiverzitás

csökkenését) ugyanezzel az összetett módszertani kiindulóponttal kell és lehet mérlegelni. A történeti tudás táguló tereiben szükségszerűen meg kell frissülnie a *letelepedés, a mezőgazdaság és a környezetgazdálkodás kezdeteiről* folytatott párbeszédnek, az *antropocén* kormeghatározás értelmét és érvényességét tárgyaló, egyre kiterjedtebb diskurzusoknak is.

A mezőgazdaság hagyományosan tízezer évesnek mondott kezdeteit (Hoffmann, 1982: 7–8.) mindenképp célszerűnek látszik visszatolni az időben. Mire a (tudásunk jelenlegi állása szerint egymástól függetlenül kifejlődő és kapcsolatba csak később kerülő) folyamvölgyi kultúrák elkezdik a maguk növénytermelési és állattenyésztési

gyakorlatát, addigra a kultivált fajták között már 26 olyan növényt és három állatot találunk, amelyek évtízezredekkel korábbról, a trópusi őserdőkből érkeztek (Roberts, 2017), máig rejtélyes transzlokációs útvonalakon. Douglass (2021) és munkatársai az új-guineai őserdőben találtak 18 ezer éves kazuártenyésztésre utaló megkövesedett tojáshéjakat. S számos neolitikus lelőhelyen kerültek elő olyan hombárok, amelyek évezredekkel a gabonatermesztés megindulása előtti idők „betakarításairól” árulkodnak. Emiatt érdemes az „agrárforradalom” emblematikus növényével, a gabonával és annak sütésével kapcsolatos legfrissebb eredményekre pillantani: azonnal látható a „mély történeti” rekonstrukció értelme és szükségszerűsége.

Gabonafélék és gumók üzenete

A kisázsiai Göbekli Tepe lakói nemcsak 12 ezer éves monumentális kőépítményeket hagytak maguk mögött, hanem – Laura Dietrich kutatásai szerint – a környék többféle, vadon növény és különböző tápértékű gabonáját megőrölve szinte „ipari mennyiségben” állítottak már elő kenyeret és/vagy kását, kifinomult őrlőkövek segítségével. Proto-farmerek lettek volna, kétezer évvel a gabona házasítása előtt (Curry, 2021)? Ám Göbekli-Tepe lakóinál is majd két és félezer évvel korábban, a mai Jordánia területén élő natúfi halász-vadászok bazaltkövekből épített tűzhelyeiben megőrzött elszenesedett maradványok között is kenyérnyomokat találtak a Shubayqa 1 lelőhelyen (Arranz-Otaeguim, 2018). Lehetséges természetesen, hogy ennek a közösségnek az esetében nem alapvető élelmiszerforrásnak kell még tekintenünk az őrlött vadgabonát, ahogy a kutatók feltételezik, mert az előállítás magas idő- és munkaigénye miatt talán kiegészítő (rituális) szerepben került be a táplálékok közé (ahogy a szintén vadgabonából készült, 9 ezer éves sör is).

Csak hogy Julio Mercader a Niassa-tó mentén feltárt Ngalue mészkőbarlangban olyan kőszerszámok, növényprések és kaparószerszámok sorát ásta ki, amelyek a megőrzött keményítőtartalommal az afrikai gabonafélék őséinek, a vadciroknak a gyűjtését és szisztematikus feldolgozását, a korabeli kultúra széles körű és folyamatos gabona- és gyökérfogyasztását bizonyítják – *több mint százezer évvel ezelőtől kezdetektől nagyjából harmincezer évvel ezelőttig* (Mercader, 2008, 2009).

Timothy L. Brock, unsplash.com

Egy kör bezárul: ahol járunk, az a pirodiverzitás kapcsán megismert Malawi-tó (Afrika harmadik legnagyobb és második legmélyebb, halfajokban leggazdagabb édesvízi tava) mozambiki része. Az itteni lelőhelyek egy törésvonal mentén alkotnak összefüggő folyosót a Tanzánia és Malawi területén feltárt korabeli életterekkel – amelyeknek egyelőre csak csekély hányadát ismerjük (sokatmondó, hogy egy kutatócsapat húsznapos terepmunkával kilencven feltárássra érdemes további paleolit lelőhelyet azonosított a térségben).

búzaelődök genetikai képe

Közben az övezettől teljesen független dél-afrikai Klasies folyó mentén is örölt magokból származó keményítőnyomokra bukkantak, a 102 ezer és 65 ezer év közötti időszakból. Larbey (2019) nemcsak a sütés tényét látja bizonyítottnak, hanem azt is állítja, hogy a bizonyítékok alapján *a Homo sapiens afrikai jelenlétének stabilabb*

elemét jelentik a porrá zúzott vadgabonafajtákból víz hozzáadásával készítve megsütött lepények, mint a változó vadászati technikák és stratégiák. S tegyük mindehhez, hogy a genetikai vizsgálatok eredményeképp nagyjából 300 ezer évvel ezelőttre tehető, hogy a keményítő feldolgozásáért felelős gén megduplázódott őseinknél. Nehéz ezt másképp értelmezni (Larbey sem teszi), mint a növekvő keményítőbevitelre adott adaptív választ, ami összekapcsolja a gabonafogyasztást a modern ember megszületésével. Talán még azt is mondhatjuk, hogy a különböző életterek különböző vadgabona-fajtáinak következetes bevonása a táplálékmixbe látványosan szelektív előnyképző: nemcsak a kevésbé sikeres, kihalt más Homókhöz képest, hanem a még jobb, még könnyebben elérhető változatokkal való kísérletezésre nehezedő nyomással is. Minden bizonnyal ennek köszönhető, hogy hibridizációkkal, majd a hibridek hibridjeivel a búzaelődök genetikai képe is fokozatosan alakult. A diploid (két kromoszómakészlettel rendelkező) fűfajták keveredésével először a tetraploid változatok jöttek létre (a durum és a tönkebúza), majd újabb hibridizációval az immár hat kromoszómakészlettel rendelkező hexaploidok (a tönköly és a kenyérbúza). S noha Larbey erre nem utal, de ennek a genetikai koevolúciónak a hátterében vélhetően nem egyvonalú leszármazásrajtot, hanem sokszor keveredések nyomait kell keresnünk. Annak az útnak az állomásaiként, ahogyan különböző közösségek különböző vadgabonafélékkel kapcsolatos tudásai és magbankjai az érintkezéssel és a vándorlással más közösségek hasonló készleteivel egyesülnek.

MacDonald (2021) bizonyítottan látja ugyanezt a tűzhasználattal kapcsolatban, nem is akármilyen távolsáig visszaugorva az eddig becsült 70 ezer évtől. Igazolja, hogy már 400 ezer évvel ezelőtt is szinte egy időben jelenik meg az akkori világ lakott területein a kifinomult pirotechnikai tudás, s hogy ennek szinte bizonyosan kulturális diffúzió lehet a magyarázata. Az akkori Homo populációk (akár különböző fajták is) már érintkezhetek akkora számban és lehettek elég toleránsak és kooperatívak ahhoz, hogy kölcsönösen megosszák egymással saját innovációikat – akár összetett készségeket igénylő műveletsorokat is. Ez a cserekultúra a tűzre, tűzhelyrakásra, vadgabona-ismeretre, vízmegtartásra vonatkozó eljárások mellett talán a veszélyes, de fontos növényi tápanyag szakaszos méregtelenítésével, a

gyógynövényhasználattal, gyógyító eljárásokkal és a különböző vadászeszközökkel kapcsolatos technológiákra is kiterjedhetett már. Sikerült például egy kőeszköz-használati technika terjedésének 300 ezer éves nyomait is azonosítani.

Információs makroközösség, társadalmi makroevolúció

Ismeretelméleti és információtörténeti szempontból mindenképp elmondható, hogy a túlélést támogató tudás felgyülemelésének olyan folyamata alakult ki, amelyben az érintkezés révén megszerzett többletismeretekkel a populáció-szintű tudásállomány nemcsak szakadatlanul gyarapodott, hanem minden átvétellel közelebb került az egész faj aktuálisan felhalmozott készletéhez is. A régészeti adatok mellett ennek emlékét őrzi a mítoszkincs (amelynek legtöbb túlélő darabjában visszatér a magas rendű tudást átadó kultúrhérosz vagy csoport) és a vendégbarátság intézménye (amely az alkalmi találkozásokról remélhető információs többlet potenciális jelentőségének tudatában és érdekében ritualizálja a viselkedést).

A klímazónák perifériáin túlélésért küzdő, távoli szigeteken vagy ökológiai fülkékben izolált emberi közösségek, vagy a vándorlással egymástól szétszóródó csoportok képe helyett (vagy inkább: mellé, de leginkább: fölé) olyan hálózatot (a McNeill-szerzőpáros kifejezését használva: humán webet) kell inkább elképzelnünk (McNeill és McNeill, 2003), ahol a másik csoport nemcsak a génkészlet megfrissítésében erőforrás, hanem egyfajta „információs exogámiában” is, amely a tudás közös készletében aktualizálódik. Többen megfogalmazták már az óvatos hipotézist, hogy a csoportselekciónak képest akár fajselekciónak is tekinthető információs többlet-teremtésből származhatott a Homo sapiens versenyelőnye. *A többlettudás adaptációs értéke, hogy ugyanabban az ökológiai fülkében több haszonvétel-formát képes a meglévő erőforrásokból kisajtolni, és így ismétlődő innovációkkal közvetlenül nem adott lehetőségeket is megteremt.*

a túlélés érdekében

Ám a túlélés érdekében felhasználható tudások nagyobb készlete önmagában még nem vezet semmiféle evolúciós „királyi útra”. Megnöveli ugyan az alkalmazkodó, öngyógyító, védettség-erősítő képesség, a reziliencia mértékét, időszakosan csökkenti a kockázatok és kitettségek erejét és intenzitását, alacsonyabbra tol különböző veszélyküszöböket. Mindez azonban sokszor mit sem ér a kozmikus, geológiai és meteorológiai erők kiszámíthatatlan játékában. Lokális katasztrófaesemények pusztulást hoznak, generációs szinten végbemenő erőteljes változások élettér elhagyásba, akár gyors menekülésbe fordulnak. Az új életterekben pedig villámgyorsan elavulnak korábbi tudáselemek, amelyeket az új alkalmazkodási stratégiákat támogató ismeretek beépülése fokozatosan kiszorít. Adaptációs ereje annak marad a „régiből”, amit sikerül úgy megőrizni (kulturálisan átörökíteni), hogy egy következő kényszerváltásnál használható. Ez azonban már hatékony intergenerációs memóriaformákat feltételez – ezért is fontos, hogy a tagolt nyelv kialakulását hol helyezzük el az időegyenesen.

Így követi a tudásgyarapítást legtöbbször tudásvesztés és a tudáselavulás. Minden kiürülő és újra benépesülő ökológiai fülke ezt bizonyítja, minden erőteljes klímaváltozási esemény ebbe az irányba tolja az érintett csoportokat. Emiatt magas tudáskészlettel is számtalan sikertelen túlélés-esemény történik, és alacsony tudáskészlettel is lehet szerencsés adaptáció.

A kimerevithetőnek tűnő időpillanatok valójában állapot-köziségek.

Igazságértéket a változás természetére vonatkozó állításokhoz lehet rendelni.

Az állandóság kivétel.

Ryan Everett, unsplash.com

A *változás állandósága* alapértelmezett, a múlt idősorokhoz rendelt ismerete erőforrás lehet a változás előrejelzésében. Az előzmény nélküli változásra azonban nem lehet felkészülni, és minden alkalommal újra kell formálni a megküzdési stratégiákat.

Hasonló természeti-környezeti együttállások *általában* hasonló adaptációs pályákhoz vezetnek. Amit mi egy „irányt” kiteljesítő egyszeri eseménynek látunk, az sokszor megtörténhetett már korábban, vagy számtalan formában kerülhettek közel hozzá különböző emberi csoportok. S az előképektől számtalanszor és sokféle forgatókönyvvel lehetett visszafordulni is. Az elmozdulások és a különböző intenzitású és hatású átalakulások végtelenül összetett hatástérben történnek, az egyváltozós magyarázatok alkalmatlanok. A nagy evolúciós fejlemények esetében ez különösen igaz. Találón mondja Jeremy DeSilva, hogy szinte láthatatlanban vitathatónak gondolja az állításokat, amelyek *egyetlen ok* köré igyekeznek rendezni a változást. Ha volna ilyen, tudnánk, magától értetődő lenne, és nem kellene keresni. S ezt igaznak tartja már a felegyenesedésre, a két lábon járásra, amely szerinte szintén nem egyszeri esemény volt, hanem különböző időben, különböző erővel, különböző emberelőd-csoportokra ható nyomások eredményeként végbemenő folyamat (DeSilva, 2020).

A diskurzus „diamondtalanítása”

És mitől volna más a mezőgazdaság kialakulásának rekonstrukciója és értékelése? Torzképnek tűnik a Jared Diamond nyomán széles körben elfogadott narratíva, hogy az élelmiszertermelés neolitik forradalma „az emberiség legnagyobb hibája”, az Apokalipszis magunkra szabadított lovasaival: a letelepedés és az állatokkal kialakított új életközösségek miatt ránk zúduló járványokkal és betegségekkel, az egészségtelenebbé váló táplálkozással, valamint az erőszak és az elnyomás révén megnyomorított életvilágokkal. Mintha egyetlen forgatókönyv létezett volna, amely Michel és van Schaik (2019: 13–14.) Diamond szótárát tovább építő elbeszélése szerint a kis csoportokban, kicsattanó egészségben kóborló vadászó-gyűjtögetőtől a letelepedés miatt kialakuló satnya tömegtársadalmakba vezet. A száz meg százezer évig működőképes „mindenki ismer mindenkit” csoportvilágától növekvő

különbségeket és elidegenedést hozó, anonim konglomerátumokba. A személyes szabadság és a javak megosztása helyébe tolakodó hierarchia és robotmunka értékvesztett világába.

torzkép

Ezt a torzképet Yuval Noah Harari is átveszi magabiztos, látványos, de alátámasztás és szakirodalmi beágyazás nélküli állítások tűzijátékából felépülő sikerkönyvében. A *Sapiens* nézőpontja kizárólag abban különbözik Diamondétól, hogy nem hibának, hanem „a történelem legnagyobb csalásának” nevezi a sokat ígérő, de a táplálkozás javításában vagy a szabadidő növelésében szerinte semmit nem teljesítő élelmiszertermelést (elfeledkezve az evolúciós szempontból némiképp meghatározóbb túléléstámogatásról). Eközben az ember–természet viszonyt a növényi és állati fajok kiirtásának szomorú krónikájából kellene megérteni és a humán felsőbbrendűség-tudatból kiindulva értékelni.

Jellemző erre a megközelítésre, hogy kontextus nélkül sorolja a fizikai elnyomorodás tüneteit, a szétcsúszott csigolyáktól a csontritkulásig és a sérvig. Kétségtelen, amikor a naponta gyalogosan vagy futva megtett távolság visszaesik, a combcsont néhány generáció alatt alkalmazkodik – ám csak a csonterősség-fetisiszták tekintik ezt „gyengülésnek”. Fel sem vetődik, hogy ez a „degradáció” bizony évszázadok óta tart. És valahogy nem kerülnek elő azok a kórképek sem, amelyek a letelepedés előtti időszakok embereit gyötörték.

A „nagy váltást” „nagy elnyomorodásnak” láttatók sem a fokozatossággal, sem a sokközpontúsággal (csak domesztikációs centrumból 11 magterületet tartanak számon), sem a sokszoros nekilendüléssel nem törődnek. A „kimenetet” függetlenítik a „bemenettől”.

Florida Guidebook.com, unsplash

Elő sem kerül szempontként az átállás irreverzibilitása: sem a domesztikáció, sem a földhasználat köré épülő kultúra nem épül már vissza ott, ahol uralkodóvá vált. De legfőképp nem törődnek az adaptációs alternatívákkal: fel sem vetődik, mi történt azokkal, *akik a letelepedésre-földművelésre nehezedő adaptációs nyomás ellenére sem igazodtak ehhez a kultúraváltási irányhoz?* Értelmezhető így egyáltalán evolúciós kontextusban a kérdés, hogy „jobb volt-e az élet/jobbak vagyunk-e, mint 12 ezer évvel ezelőtt” (ahogy Horváth, 2019, 2020 teszi)? Hogyan lehet egy adaptációs pályát morális mérlegre tenni?

Ahogy egyre többet tudunk a mezőgazdaságra térés valóságos történetéről, annál kevésbé megengedhető azt ősbűnnek vagy forradalomnak látni, s még inkább láttatni. Inkább a klímastabilitással összefüggő életfeltétel-változásokra reflektáló

stratégiai döntések sorozata révén kialakuló és újratermelhető új egyensúly következményének. Olyan folyamatok betetőzésének, amelyben az érintett közösségek mikroadaptációk sorával idomultak a mindenkori túlélésparancsokhoz.

Hogyan történhetett mindez a neolitikum legelején, a Kárpát-medencében? Bánffy Eszter szavaival: *„nem vezényszóra kezdtek élelemtermelésbe... a helyi vadász-halász-gyűjtögető közösségek... befogadták ugyan az újdonságokat, de csak beemelték őket a saját kertgazdaságukba. Mindent ismertek, de nem tudtak belőle megélni, mert sem a tudásuk, sem a környezeti feltételek nem voltak ehhez adottak. Arra, hogy az élelemtermelésből el tudják látni a családot, az egész falut, kb. 5300–5250-ben kezdtek ráébredni. Ez az az idő, amikor a mocsarakban, a vízparton vagy a víztől távol, de szubalpin körülmények között letelepedett kis csoportokat hirtelen a löszvidékeken találjuk. Akkor van a „nagy bumm”, akkor keletkeznek a nagy telepek, a harminc méter hosszú házak. A Marcal völgye például hirtelen benépesül a Dunántúlon, tízesével, húszasával találjuk az ebből a fázisból való falvakat. Ezek már a löszön települnek meg, sokkal népesebbek, sokkal nagyobbak, és lakóikat már igazi neolitikus közösségnek tartjuk.”* (Bánffy, 2008b)

kevésbé médiaképesek

Törődjünk bele, hogy a tárgyilagos és szenvtelennek tűnő pozíciók kevésbé médiaképesek, mint a régiek, s fogadjuk el, hogy értékmérleget ráérünk azután is vonni, hogy feltártuk, *„hogyan is volt, miért volt úgy, és miért lett úgy”* (Elias, 2000:23). És ennek az útnak még csak az elején tartunk.

Ahogy közeledünk napjainkhoz, és a társadalmak egyre komplexebbek, miközben a másodlagos természet – az épített környezet és a technológia – mind meghatározóbb, úgy válik legfőbb magyarázó okból a változásokat értelmező hatások egyikévé a klíma. Jakab és kutatótársai (2021) például szép elemzésben mutatják ki, tőzegminták segítségével, hogy a havasi területek erdőirtásainak és pásztoréletének intenzitása már a középkorban és a kora újkorban is függetlenedik a klímaváltozástól, és inkább gazdasági, politikai és térszerkezeti okokra vezethető vissza.

Hasonlót bizonyít egy amerikai kutatócsoport a Húsvét-szigetekkel kapcsolatos moralizáló és mitizáló történetmesélésről (DiNapoli, 2021). Diamond és követői nyomán megkerülhetetlen példázattá és tankönyvelemmé lett a fák kiirtásával már az európaiak érkezése előtt saját életterük összeomlását előidéző Rapa Nui őslakosok esete. A rendelkezésre álló, erősen hiányos adatokat félreértelmezve demográfiai összeomlásba vezető ökokatasztrófa előidézőiként megbélyegzett szigetlakókban valójában még a szélsőséges klímaváltozáshoz is remekül alkalmazkodó, magas rezilienciájú csoportot kell látnunk. A népesség hosszú időn keresztül stabilan növekedett. A fák kivágása nem lökéshullám-szerű, hanem hosszú folyamat volt, nem alakult át drámaian a biodiverzitás, az eróziót sikerült ellensúlyozni, a pálmaligetek helyét művelt kertek vették át. Nem is akármilyenek: a talaj és a víz megtartását lehetővé tevő köves talajfedés épp a szárazságtűrést segítő technikaként vált elterjedtté, sokszor egymástól függetlenül, a világ számos pontján (Lightfoot és Eddy, 1994). Az itteniek még a Rano Raraku krátertő kiszáradását is túl tudták élni (partmenti földalatti vízelő helyekkel). A későbbi népességvesztés szinte bizonyosan kulturális és nem klimatikus okok miatt következett be.

Antropocén és „még mélyebb” történelem

És ugyanígy értelmetlen morális kategóriaként kezelni az antropocén fogalmát is, amely *az ember környezetátalakító tevékenységének földtörténeti léptékűvé válását* elhozó korszak elnevezéseként került a szótárba. S noha születése az ipari civilizáció

éllóvasainak a 19. század utolsó harmadában száguldóvá váló környezetszennyezéséhez köti a kifejezést, jóval korábbi az emberi tevékenység természetére gyakorolt hatása. Ellis és Stephens (2019) 250 szerzős (!) tanulmánya a földhasználat régészettörténetéből származó ismereteket a valamennyi kontinensre kiterjedő ArchaeoGLOBE projekt részeként egységes adatbázisba rendezve meggyőzően igazolja, hogy van egy 3 ezer évvel ezelőtti ugrás, amelyben a földművelők mellett a pásztorok és a halász-vadász-gyűjtögetők egyaránt szerepet játszottak. Így azt a meglepő összefüggést hámozták ki az adatokból, hogy a Föld számos pontján *a mezőgazdaság nem leváltotta a korábbi élelemszerzési formákat, hanem keveredett velük* (akár szezonális jelleggel, akár munkamegosztás formájában). Ez a „kevert módú” földhasználat szinte láthatatlan volt a korábbi vizsgálatokban, és amikor még termékenyebb megoldások váltották fel, végképp eltűntek a szemünk elől (ám nyomaik most bukkannak elő a kutatómódszertani innovációknak köszönhetően). A vastörvényként megtapasztalt egyirányúság pedig az ide vezető utak sokféleségét és a lokális vissza-visszafordulásokat egyaránt elfedi. S miközben kétségtelen tény, hogy a sűrűn lakott területek intenzív (szűk spektrumú) földhasználata (amelyet napjainkban leginkább a nagytáblás, monokultúras növénytermesztés testesít meg) a létfenntartási stratégiák rugalmasságát és változékonyságát, és az ezeket támogató reziliencia-képességet is csökkenti, jól láthatóak az alkalmazkodás, egy új egyensúlyteremtés irányai, elvei, eszközei és technológiái. Ennek a mind több megvalósuló gyakorlatba forduló alternatív és fenntarthatóságot erősítő tájhasználatnak a kulcsszavai: reforesztáció, resztoratív mezőgazdaság, bioremediáció, permakultúra, erdőkert és agrárerdészet, körkörös gazdaság, természetalapú megoldások a városokban, hidro- és aeropóniás növénytermesztés városi tornyokban, mesterséges hús, a táplálékszerkezet megváltoztatása, s a mindezeket támogató precíziós és mesterséges intelligencia rendszerek (a szenzorhadseregektől a mezőgazdasági robotokon át a drónokig). A jövő tervezése a kultúrtáj évezredes vízrajzi és talajhasználati múltját rekonstruáló űrrégészeti/lézerradaros technológiákkal nyúl vissza a történeti előképekhez, s ezen keresztül értjük meg az ArchaeoGLOBE kutatás talán legnyugtalanítóbb, de a bemutatott kutatások eredményeit megerősítő következtetését: minden arra mutat,

hogy a bioszférában már jóval a növények és állatok háziasítása előtt megindulnak az ember okozta extenzív ökológiai változások, a minden eddigi elképzelésnél korábbi, intenzívebb és földrajzilag kiterjedtebb agrikultúrának köszönhetően.

környezeti stressz

A tűzhasználat egyetlen formájával, a tájszintű tűzhasználattal kezdtük, befejezésül kövessünk nyomon néhány másik tűzhasználati módot, az időben visszafelé. Közismert, hogy a

fémmegmunkálás ötezer évvel ezelőtti kezdete óta az ércbányászat, az érc tisztítás, de főleg a réz meg a vas olvasztása hatalmas mennyiségű fa elégetését igényelte. (A görög és római idők ezüstbányáinak környezeti lábnyoma hatalmas kiugrásként jelentkezik a szennyező anyagok légkörbe jutását dokumentáló klímarégészeti anyagban). Legalább húszezer év óta készülnek fazekastárgyak (Wu, 2012), amelyek kiégetéséhez egyszer (nem is akárhogy: faszénnel), majd főzési-sütési célú használatukhoz számtalanszor szintén égetéssel kell biztosítani a megfelelő hőt. Cohen (2013) szerint a legrégebbi agyagedényeket szarvascsontvelő kifőzésére használták – amelyről közismert, hogy nagyon hosszú ideig igényli a melegítést. (Egyébként a fazekasság kínai kezdeteit össze lehet kapcsolni a monszunciklusok megváltozásából fakadó környezeti stresszel, a japán agyagművesség egymásra következő korszakai pedig szoros összefüggésbe hozhatóak az ottani klimatikus változásokkal. A kínai és szibériai lelőhelyek tanulmányozása nyomán rekonstruálhatóvá válnak részleges letelepedésre – ideiglenes és állandó szálláshelyek közti mobilitásra, szezonálisra – mutató mintázatok, valamint a technológia terjedését biztosító információcsere-hálózatok.)

usgs, unsplash.com

Számtalan példát ismerünk a házak és egész települések rituális felégetésére és újraépítésére, Európától Japánig. (A hétezer évvel ezelőtt már letelepedett életmódot folytató, a földművelést és állattenyésztést halászattal és vadászattal kiegészítő, nagy területi kiterjedésű, több mint kétezer éven át virágzó Cucuteni-kultúra népe például 60–80 évente perzselt fel mindent, hogy aztán kicsit távolabb újjáépítse azt.)

A füstöléses mézrablást már barlangrajzokon is ábrázolják, a hús tartósítása is füstöléssel, az őrölt gabonamagvak kisütése tűzhelyen történik. S akkor még nem beszéltünk a glaciálisok környékén megnövekvő fűtési célú tűzhelyhasználatról – a fahasábok és ágak százezer éveken keresztül ropognak mindenütt, ahol emberi csoportok élnek. És legalább 25 ezer éve már füstnyílással rendelkező épített házakban (a korábban említett oroszországi mamutcsont-építmények mindegyikében találtak tűzhely meglétére utaló maradványokat, a legnagyobbikban pedig elszenesedett fadarabok is előkerültek).

illékony szerves vegyületek

Gowlett (2016) idéz tanulmányokat, amelyek kicsi emberi csoportok nagy környezeti hatást kifejtő tűzhasználati gyakorlatára hoznak példákat. Vajon a Malawi-tó mellett élő egykori csoportok keltette erdőtüzeknek mi a nitrogén-oxid mérlege? Mennyit ad ehhez Ausztrália ősi népeinek és Észak-Amerika indiánjainak több tízezer éves gyakorlata? Eddig nem sikerült olyan számítások nyomára bukkannom, amelyek kicsi csoportok egyidejű tüzelésteljesítményére tettek becslést a paleolitikum különböző korszakaiban, majd a kibocsátást arányosítva megszorozták volna három-négyszázezer év demográfia-történetének adataival. Mert a fentiekhez az alkalmi fatüzeléssel légkörbe kerülő szén-dioxid, szén-monoxid, légköri korom, illékony szerves vegyületek, nehézfémek megatonnái adódnak, ha megfelelő időskálán végezzük az összeadásokat. Vajon hogyan viszonyult a kiszáritott és a környezetet jobban terhelő nedves fák aránya egymáshoz? (Figyelembe véve, hogy a hideg és mérsékelt égövi zónákban eltüzelt nedves fákra eső környezetszennyezési érték és károsanyag kibocsátás az alacsony égési hőmérséklet miatt jóval magasabb.)

És ne tévesszen meg minket a korai közösségek kicsi mérete sem. 30 ezer éve is 6 millió ember élt a Földön, ez a szám a 10 és 8 ezer évvel ezelőtti időszakban pedig már mintegy 80 millió. A „mély történelem” valódi mélységei, és az ebből a mélységből származó mennyiségi mutatók megfelelő becslésekkel matematikailag megragadhatónak tűnnek, elkerülve a logaritmikus ábrázolás csapdáit. Ez ugyanis lehetővé teszi, hogy az időegyenesen egymás mellett lássuk a több százezer éves paleolitikumot a neolitikum néhány ezer évével, majd az ipari korszak pár száz évével, illetve napjaink klímakatasztrófa felé tántorgó évtizedeivel. Ám így árnyékban maradnak az abszolút méretek és a valódi arányok. A 19. század végének, majd a huszadik századnak a demográfiai robbanásai milliárdos nagyságrendűvé teszik a kibocsátói oldalt, de az emberek hatalmas számához alacsony idő-szorzó társul. A jóval kisebb, de azért jelentékeny létszámú korai ember idő-szorzója viszont több százezer év.

Az antropocén fogalma a látszatra rövid idő alatt végbemenő intenzív környezet-átalakításra reflektál. *Ideje hát mellé illeszteni és mihamarabb számszerűsíteni a mély történelem extenzív környezet-átalakítási praxisának számait is.*

Eugene Golovesov, unsplash.com

Epilógus

Van abban valami sorsszerű, hogy környezet és ember viszonyának történeti rekonstrukciójában épp akkor sikerül túljutni magukat makacsul tartó álláspontokon, amikor a Föld lakói soha nem látott szélsőséges klímakihívások elé néznek. Egyedül Mongóliában mintegy 850 tó, 2000 folyó és patak száradt ki az utóbbi három évtized alatt, területének negyede változott sivataggá. A 2021 augusztusi madagaszkári éhínség az első, amelyről a kutatók azt állítják, hogy bizonyosan a klímaváltozás okozta.

Aki először találkozik vele, talán furcsállja az állítást, hogy a múlt alaposabb ismerete segíthet a válaszkeresésben. Pedig így van. Hajdanvolt idők sikeres megküzdési stratégiái újra alkalmazhatók. S gondoljunk arra, hogy a városok és a vadvidék érintkezési sávjában pusztító, nem szándékosan keltett erdőtüzekkel szembeni védekezésben is mekkora jelentősége van az ősi pirotechnikai tudásnak, amely előzetes felperzselésbe vagy éppen ellentüzek gyújtásának mikéntjébe fordul – esetleg gyomokat és bozótokat irt ki meghatározott módon és térbeli rajzolattal, hogy bizonyos irányba ne terjedjenek tovább a lángok (Zárata, 2021). Mindenféle beavatkozás keresése annál sikeresebb, minél megalapozottabb, helyes előismeretekre épülnek a helyzetértékelések, a következtetések és a döntések.

keresztkapcsolatok és kölcsönhatások

Emiatt lesz egyre nagyobb jelentősége a mély történelem eddig láthatatlan tartományaiba expedíciókat vezető tudástermelésnek. De nem sejtjük, honnan várható a következő nagy

módszertani ugrás. Már biztosan nem az lesz a kihívás, hogy kulcsváltozásoknak időben még korábbra tudjuk visszavinni a kezdeteit, vagy megnevezhető populációkat rendeljünk jól rekonstruált változásokhoz. Talán abból fakad heurisztikus érték, hogy a kutatók újfajta módszerekkel létrehozott rekonstrukciói nagy felbontásban teszik megragadhatóvá a 'klímaváltozás' megszokott méretű kronológiai tömbjei és trendvonalai mögött rejtőző, gyors lefutású és rövid ideig tartó 'klímakilengéseket' (Újvári, 2021). Ezek ugyanis lökés-szerűen sodorják újra és újra a korábbi

komfortzónákon kívülre az innovációs kényszert. Új keresztkapcsolatok és kölcsönhatások összetettebb tartományaiba hatolva kerülhetünk közelebb az adaptációs pályák rajzolataihoz: etnoökológiai szemlélettel a kulturális változók nagyobb felbontású azonosításához, növény-ökofiziológiai apparátussal az erdő élettanának (favándorlás, a talajformálás vagy a facsoportok rezilienciája) jobb megértéséhez. Sok friss adalékot szolgáltathatnak a hajdanvolt erdők szaporodó számú régészeti feltárásai. S amint hitelt érdemlően képviselhetők lesznek olyan állítások, hogy a faáru piaci értékénél már nagyobb gazdasági haszna van a minél öregebb erdők szén-dioxidmegkötő képességének, vagy hogy az erdők saját felhőképzés révén fejtenek ki hűtő hatást (Cerasoli, 2021), azonnal át kell majd írni a korábbi gazdasági számításokat. Még megtérülőbb stratégiává válik az erdők ki nem termelése, s emiatt eljöhethet az idő azoknak az érdekeltségi szerkezeteknek az átalakításához is, amelyek eddig a viselkedésváltozás legfőbb akadályai voltak.

Nem kívánhatunk mást, csak hogy jusson minden napra egy-egy kutatási szenzáció, de akár átlagos értékű friss eredmény, amelyek az új ismeret megszerzésének öröme túl hozzájárulnak a kívánt beavatkozások esélyének és formagazdagságának növekedéséhez.

Irodalom

Arranz-Otaeguim Amaia et al. (2018): Archaeobotanical evidence reveals the origins of bread 14,400 years ago in northeastern Jordan *PNAS* July 31. 115 (31) 7925–7930 <https://doi.org/10.1073/pnas.1801071115>

Bánffy, Eszter (2008a): *A táj régészete* (Silberer Vera interjúja) http://www.magtudin.org/Beszelgetes_Banffy_Eszterrel.htm

Bánffy Eszter (2008b): *Átmeneti kultúra* (Silberer Vera interjúja) *Természet Világa* (139) 5. <https://www.termvil.hu/archiv/interjuk/banffy.html>

Bird, Douglas W. – Bird, Rebecca Bliege – Coddling, Brian F. (2016): *Pyrodiversity and the Anthropocene: the Role of Fire in the Broad Spectrum Revolution* *Evolutionary Anthropology* 25:105–116 DOI: 10.1002/evan.21482

Cerasoli, Sara et al. (2021): *Cloud cooling effects of afforestation and reforestation at midlatitudes* *PNAS* August 17. (118) 33 e2026241118 <https://doi.org/10.1073/pnas.2026241118>

Cohen David J. (2013): The Advent and Spread of Early Pottery in East Asia: New Dates and New Considerations for the World's Earliest Ceramic Vessels. *Journal of Austronesian Studies* 4, 55–90.

Curry, Andrew (2021): *How ancient people fell in love with bread, beer and other carbs*

Nature 594:488–491 doi: <https://doi.org/10.1038/d41586-021-01681-w>

DeSilva, Jeremy (2020): *First Steps: How Upright Walking Made Us Human* Harper Collins. Idézett gondolatainak

forrása az alábbi interjú: <https://nautil.us/issue/102/hidden-truths/what-made-early-humans-smart>

DiNapoli, Robert et al. (2021): *Approximate Bayesian Computation of radiocarbon and paleoenvironmental record shows population resilience on Rapa Nui* (Easter Island) *Nature Communications* 12. 3939
<https://doi.org/10.1038/s41467-021-24252-z>

Diamond, Jared (1997): *The Worst Mistake in the History of the Human Race* Discover May 1.
<https://www.discovermagazine.com/planet-earth/the-worst-mistake-in-the-history-of-the-human-race>

Douglass, Kristina et al. (2021): Late Pleistocene/Early Holocene sites in the montane forests of New Guinea yield early record of cassowary hunting and egg harvesting
PNAS (118) 40: e2100117118 1-10. <https://doi.org/10.1073/pnas.2100117118>

Elias, Norbert (2000): *A haldoklók magányossága* Helikon Kiadó

Ellis Erle – Stephens, Lucas et al. (2019): Archaeological assessment reveals Earth's early transformation through land use *Science* 365 (6456), 897-902. DOI: 10.1126/science.aax1192

Gonda, Abigél et al. (2012): Brain development and predation: plastic responses depend on evolutionary history *Biology Letters* 8: 249-252 doi:10.1098/rsbl.2011.0837

Gowlett, John A.J. (2016): The discovery of fire by humans: a long and convoluted process
Philosophical Transactions of the Royal Society B 371:20150164 <http://dx.doi.org/10.1098/rstb.2015.0164>

Groucutt, Huw S. (2021): Multiple hominin dispersals into Southwest Asia over the past 400,000 years *Nature* 597: 376-380. <https://www.nature.com/articles/s41586-021-03863-y>

Hoffmann, Tamás (1982): A mezőgazdaság kezdetei In: *A mezőgazdaság története* Mezőgazdasági Kiadó

Horváth, Balázs (2019): *A beteg bolygó. A fenntarthatatlanság és a betegség kultúrtörténete* Typotex

Horváth, Balázs (2020): *Erkölc és civilizáció. A környezeti problémák etikai oldala* Typotex

Jakab, Gusztáv et al. (2021): Social Context of Late Medieval and Early Modern Deforestation Periods in the Apuseni Mountains (Romania) Based on an Integrated Evaluation of Historical and Paleobotanical Records *Environmental Archaeology*, DOI: 10.1080/14614103.2021.1942744

Larbey, Cynthia et al. (2019): Cooked starchy food in hearths ca. 120 kya and 65 kya (MIS 5e and MIS 4) from Klasies River Cave, South Africa *Journal of Human Evolution* 131: 210-227 <https://doi.org/10.1016/j.jhevol.2019.03.015>

Lightfoot, Dale.R. – Eddy, Frank W. (1994): The agricultural utility of lithic-mulch gardens: Past and present. *GeoJournal* 34, 425-437

MacDonald, Katharine et al. (2021): *Middle Pleistocene fire use: The first signal of widespread cultural diffusion in human evolution* *PNAS* August 3. (118) 31: e2101108118; <https://doi.org/10.1073/pnas.2101108118>

Marom, Nimrod – Bar-Oz, Guy (2013): The Prey Pathway: A Regional History of Cattle (*Bos taurus*) and Pig (*Sus scrofa*) Domestication in the Northern Jordan Valley, Israel *PLoS ONE* (8) 2: e55958.
doi:10.1371/journal.pone.0055958

McNeill, John R.- McNeill, William H. (2003): *The Human Web: A Bird's-Eye View of World History* W. W. Norton & Company

Mercader Julio et al. (2008): Middle Stone Age starch acquisition in the Niassa Rift, Mozambique *Quaternary Research* July doi:10.1016/j.yqres.2008.04.010

Mercader, Julio (2009): Mozambican Grass Seed Consumption During the Middle Stone Age *Science* 326 (5960): 1680-1683. doi:10.1126/science.1173966

Michel, Kai – Van Schaik, Carel (2019): *Az ember három természete. A Biblia evolucionista olvasata* Typotex

Nakagawa, Takeshi et al. (2021): The spatio-temporal structure of the Lateglacial to early Holocene transition

reconstructed from the pollen record of Lake Suigetsu and its precise correlation with other key global archives: Implications for palaeoclimatology and archaeology *Global and Planetary Change* 202:103493 1-21. <https://doi.org/10.1016/j.gloplacha.2021.103493>

Pryor, Alexander J. E. et al. (2020): The chronology and function of a new circular mammoth-bone structure at Kostenki 11 *Antiquity* (94) 374: 323-341, doi:10.15184/aqy.2020.7

Roberts, Patrick et al. (2017): The deep human prehistory of global tropical forests and its relevance for modern conservation *Nature Plants* 3. 17093 DOI: 10.1038/nplants.2017.93 1-10.

Roberts, Patrick (2021): *Jungle: How Tropical Forests Shaped the World—and Us* Basic Books

Schaebitz, Frank et al. (2021): Hydroclimate changes in eastern Africa over the past 200,000 years may have influenced early human dispersal *Communications. Earth and Environment* (2) 123. <https://doi.org/10.1038/s43247-021-00195-7>

Taivalkoski, Ariel (2020): *Technological Choice and Human-Animal Relationships: A Bird's-Eye View from the Rat Islands, Alaska* PhD dissertation, University at Buffalo, The State University of New York

Taivalkoski, Ariel (2021): Stop Calling the Aleutians Pristine *Sapiens* Aug.10. <https://www.sapiens.org/archaeology/aleutian-islands-indigenous/>

Thompson, Jessica – Wright, David K. – Ivory, Sarah (2021): Early humans used fire to permanently change the landscape tens of thousands of years ago in Stone Age Africa *The Conversation*, May 5. <https://theconversation.com/early-humans-used-fire-to-permanently-change-the-landscape-tens-of-thousands-of-years-ago-in-stone-age-africa-158574>

Timmermann, Axel – Friedrich, Tobias (2016): Late Pleistocene climate drivers of early human migration. *Nature* 538, 92-95 <https://doi.org/10.1038/nature19365>

Újvári, Gábor et al. (2021): Stadial-Interstadial Temperature and Aridity Variations in East Central Europe Preceding the Last Glacial Maximum *Paleoceanography and Paleoclimatology* (36) 8. e2020PA004170 <https://doi.org/10.1029/2020PA004170>

Wilkins, Jayne et al. (2021): *Innovative Homo sapiens behaviours 105,000 years ago in a wetter Kalahari* *Nature* Vol. 592: 248-252. <https://doi.org/10.1038/s41586-021-03419-0>

Will, Manuel et al. (2021): *Different environmental variables predict body and brain size evolution in Homo* *Nature Communications* 12: 4116 <https://doi.org/10.1038/s41467-021-24290-7>

Wu, Xiaohong et al (2012): Early pottery at 20,000 years ago in Xianrendong Cave, China. *Science* 336, 1696-1700. doi:10.1126/science.1218643

Zaráte, Salvador (2021): *These Unheralded Workers Are Helping Prevent the Next Wildfire* *Sapiens*, Sept. 15. <https://www.sapiens.org/culture/weed-abatement-wildfires/>

felső kép | Steven Kamenar, unsplash.com

Bacsák Dániel

A LÁTHATATLANOK

2021-11-13 | ESSZÉ

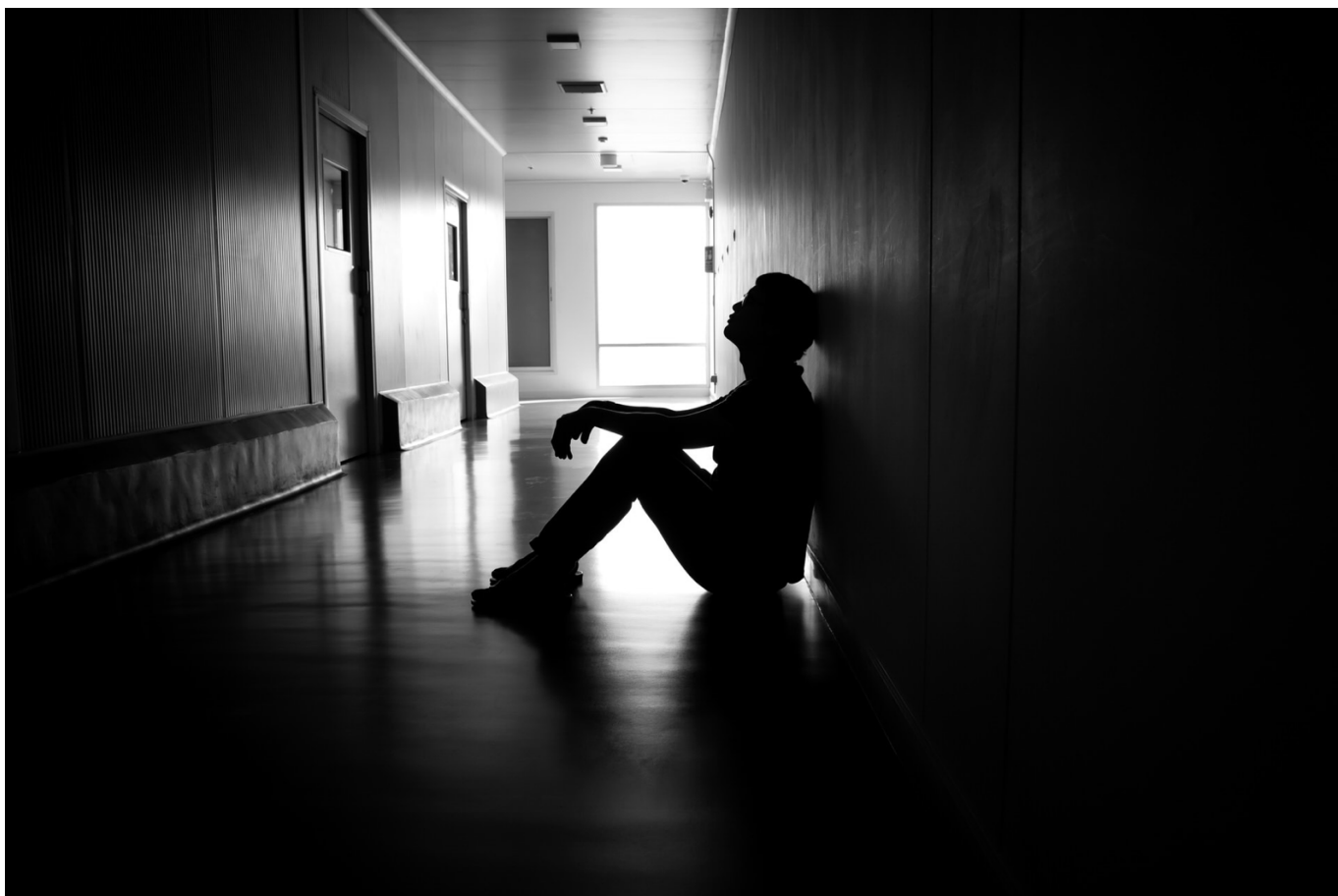
Prológus

Szeretni kell a betegeket. Benedek István több mint félévszázaddal ezelőtt írta ezt *Aranyketrec* című művében, Lechner Károly neves kolozsvári pszichiáter pedig már 1902-ben azt mondta fiatal kollégáinak egy kongresszuson, hogy „leghatalmasabb gyógyszerünk a szeretetünk.” Első hallásra talán furcsa ebben a kontextusban a *szeretni* kifejezés, ezért próbálom újra meghatározni: nem úgy kell szeretni a mentális zavarban szenvedő betegeket, ahogy közeli családtagjainkat, barátainkat szeretjük – a szakemberek erre azt mondanák, méghozzá jogosan, hogy átlépjük a határokat –, hanem ahogy a szélmalomharcát vívó Don Quijote-t vagy a havas hegycsúcsra viharban, oxigénpalack nélkül igyekvő hegymászót. Hívhatnánk az érzést talán tiszteletnek is, az emberi akarat és küzdeni tudás előtti főhajtásnak. Én mégis – csatlakozva Benedekhez, Lechnerhez és számos pályatársukhoz – helyénvalónak gondolom ezt szeretetnek nevezni, mert a megelevenedő rémálmaival küzdő skizofrén, a mély szomorúságától szabadulni nem tudó depressziós, vagy a szorongásai béklyójában vergődő neurotikus éppen ugyanazokat a küzdelmeket vívja, mint többségünk, de magányosan, legtöbbször a gyógyulás esélye nélkül. Mégsem adják fel, akkor sem, amikor mi már úgy gondolnánk, rég elveszítették a harcot, hiszen például bekerültek egy zárt pszichiátriai intézetbe, ahonnan aligha távozhatnak önként és élve. Gyakran gondolkodtam azon a szentgotthárdi intézet parkjában róva a köröket, vajon hasonló helyzetben én mit tennék. Sokszor megesett, hogy egyik-másik intézeti lakó meg is kérdezte ezt tőlem, mire én – minden unalomig ismert közhelyet csatasorba állítva – természetesen igyekeztem megerősíteni őket: „hát persze, hogy van értelme küzdeni, senki nem tudhatja, mit tartogat számára a jövő!”

halványan dereng

Nem szabad *hazudni* a betegeknél. Ez lehetne a második tételmondat. Gyakorta hangzott el kollégáim-barátaim körében, hogy „a[z intézeti] lakó ugyan lehet, hogy beteg, de nem hülye”. Ő is, én is tudom, mit tartogat számára nagy bizonyossággal a jövő. Semmit. Nem fog visszakerülni a társadalomba, nem fog családot alapítani, nem lesz jól fizető munkahelye, nem fog világot látni, nem fog nyugalomban és boldogságban megöregedni – ahogy persze többségünk sem, de az ő számára még a pusztaság remény

is csupán halványan dereng. Ott fogja leélni mindennapjait az intézetben, esetleg átkerül egy másik, hasonló vagy kisebb intézetbe – ha szerencséje van; napjai úgy peregnek le, ahogy az esőcseppek az ablaküvegen, lassan, visszafordíthatatlanul. Ezek az emberek mégis az életet választják, nem menekülnek többet öngyilkosságba, mint a társadalom bármely más privilegizált vagy elnyomott csoportjában – én pedig hazudok nekik, mert szeretném, ha tudnák, szeretem őket, amiért nem adják fel.

És most szeretném, ha mindenki más is tudná, hogy *élnek* emberek Magyarországon, nem is kevesen, olyan zárt pszichiátriai intézetekben, ahonnan – társadalmunk és ellátórendszerünk jelenlegi állapotában – nincsen kiút. Hírét akarom vinni az ő küzdelmüknek, bátorságuknak, kitartásuknak. Hogy ne maradjanak egyedül.

*

Alig két és fél évet töltöttem a nyugati határszélen fekvő kisvárosban, Szentgotthárdon. Ha időhosszában nem is, minden más tekintetben meghatározó volt számomra ez az időszak – azt hiszem, nyugodtan ráaggathatom a „kegyelmi állapot” kifejezést, nem megfélelve persze arról, hogy az idő múlása sokszor megszépíti, jótékonyan eltorzítja emlékeinket. Mégis, olyan világ kapui tárultak ki előttem, mely a maga hétköznapi csodáival, intellektuális kihívásaival és fájdalmasan szép, néha szomorú pillanataival rövid idő alatt más emberré formált. Már közben tudtam, kivételes helyzetben vagyok, mert a későbbiekben aligha lesz másik munkahelyem, amely ennyire zsigerileg hathat rám, és ennyi, a szakmaiságon is túlmutató érzéssel tölthet el. Nem volt kérdés számomra, hogy mindazt, amit megtapasztalok, tovább kell adnom – ezzel tartozom az embereknek, akiket Szentgotthárdon megismertem, és akik a társadalom számára láthatatlanok, talán nem is léteznek. Kényszerű távozásomkor egyik célkitűzésem volt, hogy igyekezzem hírét vinni a világnak, amelyben ezrek élnek mindennapjaikat, sok esetben emberhez méltatlan körülmények között. Ennek egyik lépése ez a cikksorozat – érthető, hogy elsősorban a szentgotthárdi intézet lakóinak ajánlom, akik sokat tanítottak nekem elfogadásról, emberségről és küzdeni tudásról.

1. „Nem akarok Budapesten hajléktalant és elmebetegét látni”

A címbeli mondat Kiss-Vámosi József, az intapusztai intézet egykori legendás pszichiáter főorvosának visszaemlékezése szerint Rákosi Mátyástól származik, valamikor 1950 környékén mondta. ^[1] Írásos nyoma nem maradt az első titkár kijelentésének, de az tény, hogy alig néhány év alatt korábbi határmenti kastélyokban, laktanyákban, gyárakban sorra nyitották meg az ún. „elmeszociális otthonokat” a krónikus pszichiátriai betegek végleges elhelyezése és vélhetően izolációja céljából, távol Budapesttől és a nagyobb városoktól. Simonovits István, aki 1955-ig a népjóléti minisztérium osztályvezetőjeként irányította a hazai elmebetegügy átalakítását, 1983-ban maga sem emlékezett – vagy nem akart emlékezni – a pontos körülményekre: „Az Vas Zoltán [az MDP PB rendes tagja, a legbefolyásosabb párttagok egyike] őrült ötlete

volt. Nem tudom, ki adta be neki [...], de máról holnapra elrendelte a kitelepítést. [...] Nem sokat konzultált. Valaki szólt neki, ő döntött, és kiadta az utasítást” – gyakorlatilag elismerve, hogy nem volt szakmai indoka a kitelepítésnek. [2]

nyugat-európai mintára

Pedig 1947-ben, a második világháborút követő első pszichiátriai anketon (a Magyar Népjóléti Minisztérium és a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete Ideg-, Elme- és

Lélektani szakcsoportjának ülésén) még említés szintjén sem merült fel a krónikus pszichiátriai betegek szociális otthonba költöztetése. Éppen Simonovits volt az, aki nyitó előadásában kifejtette, nincs szükség újabb hatalmas, kaszárnyaszerű elmeegógyintézetekre (mint amilyen Lipótmező, Angyalföld és Nagykálló voltak ekkor), helyettük a kórházi struktúrába szervesen illeszkedő, ezzel is a stigmatizáltságot és az elszigetelődést csökkentő elmeosztályokat kell létesíteni; a krónikus pszichiátriai ellátással kapcsolatban pedig határozottan letette a garast az 1900-as évek elején nyugat-európai mintára létrehozott és az 1930-as évekre igen népszerűvé vált családi ápolási telepek mellett, egyöntetű tetszést aratva a hallgatóság köreiben. [3]

De a pszichiátriát, akárcsak a többi embertudományt, az 1950-es években jelentős súly- és presztízsveszteség érte. Ezt érzékeltetve: Tariska István pszichiáter, az Országos Elme- és Ideggyógyintézet (Lipótmező) igazgatóhelyettese, a Népjóléti Minisztérium elmeügyi felügyelőségének vezetője 1951-ben a Népegészségügy című lapnak írt egy cikket, melyben a hazai elmebetegügy egyébként reális helyzetértékelését követően úgy fogalmazott, „az elmebetegek száma az imperializmusban nő, a szocializmusban csökken. A tömegek fokozódó elnyomódása az imperializmusban az elmebetegségek szaporodása irányába hat, a szocialista társadalom viszont az elmebetegségek csökkenése irányában érvényesíti hatását” (idézi Bakonyi 1983: 63). A kommunista-szocialista ideológia szerint tehát az elmebetegség, akárcsak a bűnözés, a kapitalista társadalom maradványtünete, ami a szocialista társadalom építésével párhuzamosan idővel magától eltűnik – ez a felfogás részben magyarázhatja azt a szakmailag indokolhatatlan intézkedéssorozatot, amelynek során 1950 és 1952 között a fővárosi szociális otthonokat kitelepítették a határszélre, vagy újat létesítettek ott. A családi ápolási telepek szintén ideológiai

megfontolásokból szűntek meg, hiszen az 1950-es évekre már nem maradtak kisparaszti gazdaságok, ahol dolgozhattak volna a betegek, ráadásul az ellátásért cserében végzett bárminemű munkát – legalábbis elvi szinten – kizsákmányolásnak tartották a döntéshozók, így az ápolási díjak folyamatos csökkentésével rövid időn belül elsorvasztották ezt a maga idejében kifejezetten progresszívnek számító, a ma ismert közösségi pszichiátriai ellátások előfutárának tekinthető ellátási formát.

három pillér

Napjaink pszichiátriai ellátórendszerének struktúrája így már az 1950-es évek végére, az 1960-as évek elejére kialakult, és csak csekély mértékben változott az elmúlt hatvan-hetven évben. Három pillérét a mai napig a kórházi osztályok, az 1960-as évekre országos hálózattá alakult pszichiátriai gondozók, valamint a pszichiátriai betegek otthonai alkotják – utóbbiak zárt falai között jelenleg is csaknem kilencezren élnek.

A szentgotthárdi pszichiátriai intézet a sorban utolsóként, 1952-ben nyílt meg egy századfordulós dohánygyár épületében. Kezdetben kevert profilú szociális otthonnak szánták a közvetlenül a Rába partján fekvő intézetet – a „szocit”, ahogy a helyiek nevezik –, melybe néhány évig nem csupán pszichiátriai betegek, hanem hadiárvák, fogyatékkal élők és hajléktalanok is kerültek. 1966-ban vált kizárólag elmeorvosias profilúvá az Otthon, az 1970-es évek végén 530 lakóval. Ekkor az osztrák–magyar határon fekvő kisváros a határsáv részeként önmagában is garantálta a tökéletes izolációt, az intézet lakói pedig – Hajnóczy Péter kiváló szociográfiájából (*Az elkülönítő*, 1975) tudjuk – sok esetben bármiféle orvosi vizsgálat nélkül, a Fővárosi Tanács Szociálpolitikai Osztályának jóvoltából „nyertek” felvételt, ezzel végérvényesen elveszítve budapesti lakcímüket és lakásukat. Az 1980-as években a korábbi magtár átalakításával újabb férőhelyekkel bővült az intézet, 1991-re pedig elérte a jelenlegi 720 fős befogadóképességét – a város teljes lakosságának mintegy 10 százalékát kitevé!

Ezzel ma – kétes dicsőség – az Európai Unió legnagyobb, még létező bentlakásos pszichiátriai intézete Szentgotthárdon működik. Pár éve ugyan már nem fővárosi, hanem állami fenntartásban, de lakói, néhány kivétellel, mind budapestiek.

folytatjuk

Lásd még: **Hahó, itt vagyunk**

1. Hajnóczy Péter (2013 [1975]): *Jelentések a süllyesztőből. Az elkülönítő és más írások*. Budapest: Magvető Kiadó. ↑
2. Bakonyi Péter (1983): *Téboly, terápia, stigma*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. ↑
3. Simonovits István (2010 [1947]): *A magyar elmebetegügy jelenlegi helyzetéről és jövő feladatainkról*. In: Harmatta J, Szőnyi G (szerk.): *A '47-es kérdések mai szemmel*. p. 6–22. Budapest: MentalPort. ↑

kép | shutterstock.com

Ács József

A VILÁG ELTŰNÉSE

2021-11-01 | VERS

nyisd ki a szemed
most megfigyelheted
ahogy a világ eltűnik
tudod hogy mindennap
mást mondanak
eddig tilos volt odanézni
mától szabad
a nagyáruházban

üres polcok tátonganak
végy mély lélegzetet
fújd ki a levegőt
kis párafelhő csak
az arcod előtt
lélegezz

a világ eltűnik
a világ megjelenik
a kettő között valami
megváltozik
kezedben ugyanaz a keménytojás
de már héja nélkül
ugyanaz a pohár az asztalon
de most üres
az asztal ugyanaz
de már nincs rajta pohár
az ablakon túl
akik ezer alakban néznek rád
meginyanak majd
összecsuklanak a
kartonfigurák
árad a víz
íme a nemlétezők bokra
színházjegyek
elmaradt előadásokra
lejárt lottószelvények
politikai vitaműsorok
távolodnak a sáros hullámokon
egy szót sem érteni belőlük
beszédük ahhoz
túlságosan messze

megnyerték a főnyereményt
csak nincs aki kifizesse
dicséretük is csak átkoz
elmállott plakátok
keresztbe dőlt fatörzseken fennakadva
fohászok földi instanciákhoz
az egyik világ eltűnik
a másik megjelenik
legfeljebb a csöndet jegyzetelheted
a hallgatást amíg lehet
figyelj
a világ eltűnik
a világ megjelenik

szemed hunyod nyitod
a régi trükk
most nem segít
két szék között
a kés élén
a tetőgerincen
nem segít a régi trükk
lehunyhatod
kinyithatod
tetszés szerint

nem tűnne el
ha felkészültél volna
nyugodj meg
nem készült fel senki sem
ha ez megnyugtat
a világ eltűnik
kifosztott kert
lombját elhullatott erdő

a fentről lecsüngő
szürke felhőkből
szakadni kezd
az egyforma eső
a sárban vadnyomok
a vadak sehol
a patak felduzzadt
medrét már nem látod
kizökkent az idő
ez már nem a te
kerékvágásod
láthatatlan bozótban
láthatatlan szarvas
a világ eltűnik
a világ megjelenik

kép | shutterstock.com

Handi Péter

ESZKÖZÖK

2021-11-27 | PRÓZA

Nyíl

Egy norvégiai kisvárosban az utcán egy férfi lenyilazott több járókelőt, öten meghaltak. Hír, amelynek tragikumát groteszkké torzítja a gyilkoló eszköz anakronizmusa. Utcai terrorizmus képeihez szoktatott szemünknek ugyancsak meghökkentő. Az íjjal gyilkolás visszavisz gyerekkorunk indián regényeinek világába is.

De hát mekkora a távolság 2021 Norvégiája és az amerikai „vadnyugat” között! Az öldöklés természetét, mikéntjét (majdnem azt írtam, *szervesen*) meghatározzák a különböző korok leleményes – és hatásos – fegyvernemei; a híres merényletekhez már a 20. században automata pisztolyokat és gépfegyvereket használtak.

emberi fejlődés

Az eszközválasztás nemcsak egyéni, múltbeli olvasmányainkat, hanem a középkort, sőt, az őskort is megidézi: a tatárok nyilaitól az ausztriai havasokban talált Ötzi gleccsermúmiájáig. A gyilkolást az ember folyamatosan tökéletesítette. Déry Tibort egy beszélgetésben az emberi lélek és gondolat fejlődéséről kérdezte a riporter. „Emberi fejlődés? – mélyázott az író –, arra az időszakra gondol, ami az őseMBER kőbaltájától a gázkamráig tartott?” A cél ugyanis egy vélt vagy valós konkurens élet megszüntetése – semmi egyéb. Lappangó cinizmusom azt sugallja, hogy még a gyilkolás eszközeinek is lehet reneszánsza, mert az Indulat nem fejlődőképes, de találékony. Annyira, hogy átverekszki magát korszakokon, és egyszer csak eszköz formájában felbukkan egy békés skandináv település utcáin.

Hőmérő

Az otthoni polgári házipatika tartozéka volt a hónalj alá dugható hőmérő, az üvegcsőben mozgó ezüstös higanyszállal, melyet tíz percig kell a hónalj alatt tartani. Ma is használatos, de a technológiai forradalom *modernizálta* a testhőmérséklet megállapításának eszközét is. A régi hőmérők *kimentek a divatból*. Az orvosi rendelőkben előbb megjelent egy kis csipesz, ami a beteg ujjpercére kattintva pár másodperc alatt jelezte a testhőmérsékletet. A kor azonban a technológia látványosságára is kényes, a hőmérés aktusa majdnem drámaivá fejlődött. A legújabb hőmérő egy plastik revolver, melyet néhány centivel a mérendő homlok elé tartanak, elkattintanak, és a revolveragy kis ablakában nyomban látható az illető hőmérséklete. A vizsgáló mozdulata veszedelmesen hasonlít egy kivégzőéhez.

formák

A *dohányzás korában* is voltak leleményes, pisztoly formájú öngyújtók, melyek elkattintva apró lángot produkáltak a szivarhoz, cigarettához. Számomra különösen ironikus – noha talán nem tervezett –, hogy az orvosi műszerek mérnökei épp olyan formákat vettek át az egészség érdekében, ami a gyilkolás vagy az egészségre káros szenvedély emlékeihez kapcsolódik.

De vissza a családi hőméréséhez. A legmegbízhatóbb eszközök mégiscsak nagyanyáim homlokomra tett tenyerei voltak. A hónalj alá dugott tízperces hőmérő csak megerősítette diagnózisukat.

Rezsín kenőcs

A családi patika praktikái olykor az alkimisták gőzölgő üstjeiben kavargó örökélet-elixírre emlékeztetnek. Regina nagyanyám – aki a sűrűn házhoz látogató házi orvosok és specialisták szerelmese volt – külön sparhelten rejtélyes kotyvalékokat kavargatott és bepárasodott szemüvegét le-fel véve kis papírfüzetbe jegyzetelt. A főzet később kihűlt és megmerevedett, kenhetővé vált, mint a vaj. Ez volt a „Rezsín kenőcs”, nagyanyám csodagyógyszere a Wesselényi utcai konyhából. A készítő senkinek sem árulta el a kenőcs összetételét, ez úgymond *családi titok* volt, a receptet elrejtette valahol a lakásban. Továbbra is tisztelte és ámulattal csodálta orvosait, a vizitek előtt gondosan takarított, friss terítőt rakott az asztalra, kancsó vizet és vasalt-keményített kéztörlőt helyezett rá, arcára átszellemült mosoly települt, amint a csengetésre kitérte az ajtót. A vizit abból állt, hogy nagyanyám valamelyik testrészére mutatott, „itt fáj, doktor úr”, és átengedte magát orvosra betegségekre érzékeny kezének. A vizsgálat végén a doktor kezet mosott, és olyasmit mondott, hogy „felírok magának, asszonyom, egy pirulát, reggel és este vegye be, ettől el fog múlni a fájdalom”.

Egy alkalommal Regina nagymama bizalmasan közölte orvosával, hogy „feltalált” egy kenőcsöt, ami behegeszti a nyílt sebet és megszünteti a gyulladást. Az orvos kényszeredetten mosolygott, és nagyanyám várakozó arcvonásait figyelembe véve kért egy mintát, amit majd kipróbál. A Rezsín kenőcs így kiszabadult a Wesselényi utcai konyha *laboratóriumából*. A doktor legközelebbi látogatásakor elismeréssel szólt a kenőcsről, kipróbálta néhány betegén, megmutatta néhány kollégának, laboratóriumában is elemeztette – mondta összehúzott szemöldökkel. Nagy jövőt jóstolt a kenőcsnek, és megsimogatta Regina arcát.

Családunk tiszteletteljes kuncogással reagált a hírre. Mindaddig, amíg néhányunk megkarcolt vagy megvágott ujját nagymama bekente a csodakenőccsel és gézt csavart köré. Másnap reggelre begyógyultak a sebek, nem napokkal később, mint a használatos antiszeptikus paszták alkalmazásával.

titkosította találmányát

Nos, a Rezsín kenőcs *működött*, de nagyanyám továbbra is titkosította találmányát, nem tudta senki, receptjét hol rejtegeti a lakásban, pedig fiának –

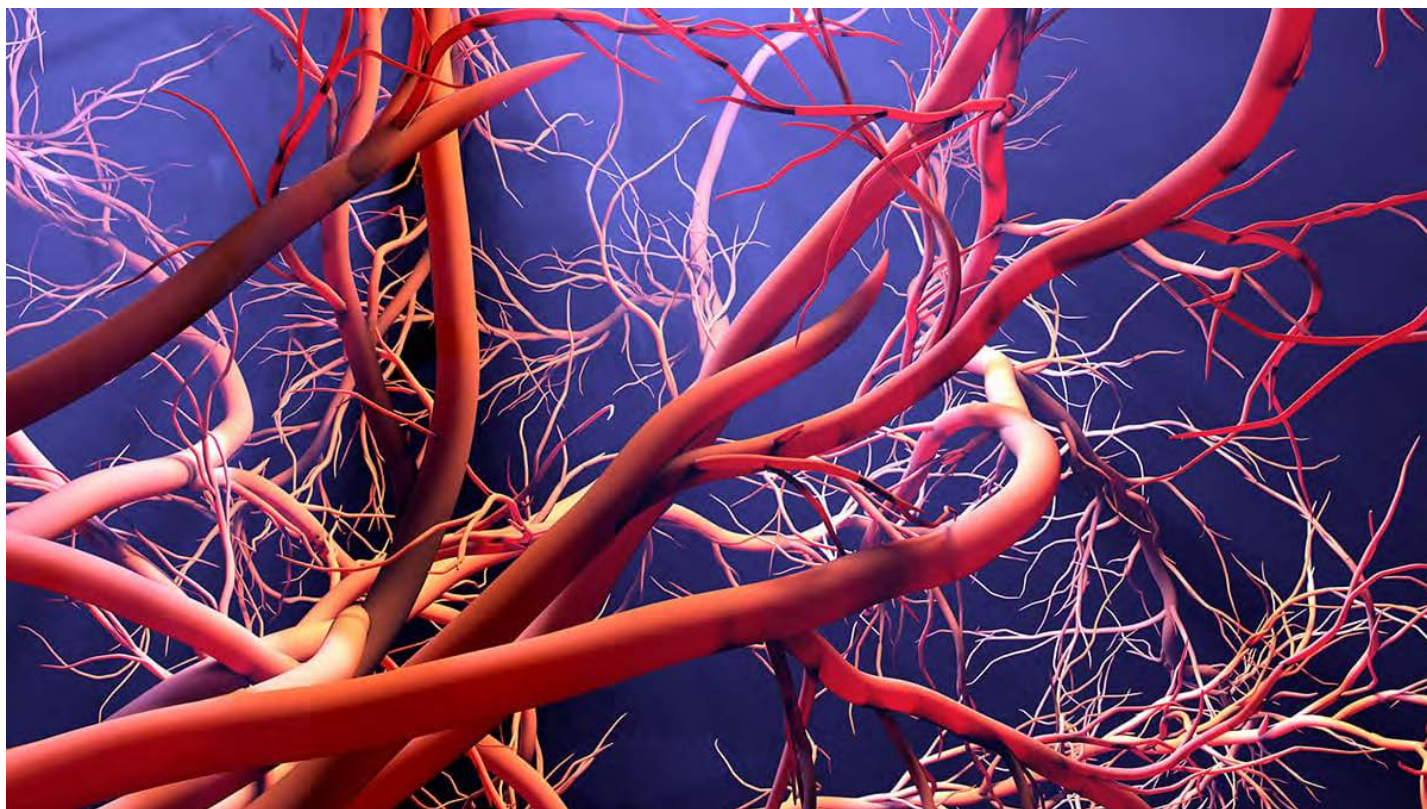
nagybátyámnak – nagy terveik voltak a szabadalmaztatással. Aztán nagyanyám *igazán* beteg lett, hirtelen meghalt. Budapest ostroma alatt a lakás üresen állt, egy légiakna becsapott a szobákba, a bútorok széttörttek vagy a ház lakóinak prédájává váltak. Később a család megmaradt tagjai sokáig keresték a Rezsín kenőcs receptjét – mindhiába. Néha az az érzésem, hogy valaki – a megtaláló – szabadalmaztatta a találmányt, és mint Helena Rubinstein a híres parfümöt, világmárkát kreált és napjait a Francia Riviérán vagy hollywoodi villa-kastélyában fejezte be fűtött úszómedencéje mellett...

kép | shutterstock.com

Kállai Katalin

ELKOSZLOTT TARTALMAK

2021-11-04 | VERS

Vérében hozta
vagy a közös tudatban
ahol minden vér összefolyik
mint tenger a tócsával
a hindu az indián az indi
a világ összes vére
még az őssejt is valahol
kitartott a vészben
de a keveredés más volt

a közös gének jól őrzött egyezsége
(mit évezredek háborúi
nem vettek észre)
az átformált létben
kezdet szétfoszlani

érezte nincs jól ez így –
mégis jól van minden
fűszál nap levél
megrágott levélen nyálka
vele a csiga igazsága
nyálkás hajnalok igazsága
lassúdad fény ahogy
lecsukja kinyitja a szemét
a valóság szürreális álma
tej kenyér krumpli
a hiábavaló vajúadás
a betegre hizlalt gabona
a földbe ültetett állati gének
kényszerű igazsága
elkoszlott tartalmak
jelentik az életet
– de tudott örülni
miközben átaludta a napjait

kép | shutterstock.com

Dobosi Bea

A SÖVÉNY

2021-11-12 | NOVELLA

Mogorva apámat sosem láttam cigaretta és sör nélkül. Minden tulajdonság megvan benne, amitől anyám szerint valaki rossz ember lesz. Mégis vittétek valamire, teszi hozzá örömtelenül. Nővérem egy multinacionális cég pénzügyi elemzője Luxemburgban. Rákos.

Húsz éve nem élek a szüleimmel, de még mindig az én feladatomban megmetszeni a sövényüket, ami eltakarja a kilátást a szomszéd felé. Tavasszal kétszer, nyáron legalább egyszer leutazom. A növényen egyre kevesebb a kerek kis levél,

magasságának háromnegyedéig csupasz tő. A fás szárok között átlátni a szomszédhoz.

Lesújtó dolgok

A szomszéd szenvedélyes vadász, és időről időre megmérgezi szüleim kutyáit. Felnevelte a fiait, eltemette a feleségét, és elvett egy korombeli, lóarcú nőt.

Fényképeiken egyszerre látszanak nyúzottnak és puffadtnak. Szüleim lesújtó dolgokat mondanak róluk fojtott hangon, mintha ott állnának a fal túloldalán a nappaliban.

Kamaszkoromban gyakran lestem a szomszéd langaléta fiait szobám ablakából. A legnagyobb volt egy rozoga Simsonja. Amikor az utcánk még nem volt leaszfaltozva, csak úgy szállt utána a por, ahogy repesztett. Miután az anyjuk meghalt, rákaptak a fűre. A nyitott ablakon beszállt az édeskés szag.

Szüleim már a kertben tesznek-vesznek, amikor megérkezem. Az autójtó csattanására felkapják a fejüket. Apám rögtön rázendít, hogy a sövény előregedett, újra kellene telepíteni. Anyám lehúz magához, és a nyakam köré fonja a bal karját. Az izzadságtól összetapad az arcunk. A kutyák izgágán körülugrálnak minket.

Szüleim magyar vizslákat tartanak unokapótlékként. Mindig párban, de nem tenyésztés céljából. Ha mégis kiskutyák születnek, feladnak egy hirdetést a helyi újságban. Csak a ráfordítást szeretnénk visszakapni, nem nyereszkedni akarunk, mondják komoly képpel, mintha bárki is ezzel vádolta volna őket.

Miután a kölykök elkerülnek, apám tesz egy kört a metálfényű kempingbiciklivel. A vacsoraasztalnál részletes beszámolót tart, hogy megy soruk új gazdájuknál. Anyám szája felett rágás közben összeráncolódik a bőr. Elképzelni sem tudom, mit tennének, ha rosszul bánnának a kölykökkel.

A vizslák télen bekúsznak a hullámlemezéből készült garázsajtóba vágott lyukon, és a kazánházban heverésznek. Anyám szerint jobb dolguk van, mint Csekonics bárónak. Gyakran használja ezt a fordulatot. Egyszer megkérdeztem, ki az a Csekonics báró. Nem tudott válaszolni.

Miután bevezették a gázt, apám kipucolta a régi széntárolót, de a vizslákat elrettentik a szénportól fekete falak. A szomszédos helyiségben papírdobozokban állnak általános iskolai füzeim, tankönyveim, ellenőrzőim és bizonyítványaim, fekete szemeteszsákokban gyerekkori ruháim. Anyám a születendő unokájának takargatja őket. Az egyik zsákban halott nagyanyám holmija.

Szüleim könyvespolcán Claire Kenneth és Jókai regényei sorakoznak, alatta a komód fiókjában fontos iratok. Anyám rendszeres időközönként elmagyarázza, hol találom a bankkártyájuk PIN kódját, a ház és a kocsipapírjait. Úgy teszek, mintha figyelnék, de inkább a rövidre vágott körmét keretező, berepedezett bőrt nézem.

Anyám keze gyerekkoromban mindig hipószagot árasztott. Gyakran gondolok erre, amikor a fiókokat húzogatja és a papírokat mutogatja. Tenyere olyan érdekes volt, hogy nyáron megkértem, simogassa a szúnyogcsípéseket a karomon és a combomon, ha meguntam a vakarózást. A kutyák megnyalták a hintaágyról lelógó kezemet.

Apám arcára kiült az undor, amikor kifejtette, hogy a szúnyogok az édes vért szeretik. Ha nem tömném magam folyton csokoládéval meg süteménnyel, nem lennék tele viszkető dudorokkal. A Borsodi doboza eldőlt, amikor egy fűcsomó szélére tette. Nem vette észre, hogy a csepp alakú lyukon kifolyik a sör.

mimóza

Combi, combi, combi, markolászta anyám a hurkákat a lábamon. Szokása volt felhívni a figyelmet a fogyatékoságaimra. Sértetten elhúzódtam. Jaj, ne legyél már ilyen mimóza, korholt apám. Szerinte a szúnyogcsípéseket meg kell nyálanzni, anyám szerint keresztet kell nyomni beléjük körömmel.

A komódra kirakták a fényképemet. Úgy nézek ki rajta, mintha halott lennék. Arcom kifejezéstelen, szám elnyílik, szemem a szemlélőn túlra mered. Fogalmam sincs, miért szeretik annyira, hogy bekeretezték. Kamaszkoromban lefordítottam, amíg a port törölgettem a szobában. Néha utólag kellett visszaszaladnom, hogy felállítsam.

Szüleim házában minden pattog. A frászt hozzák rám az udvarról beszűrődő zajok. Rettegek, hogy leszakad a konyhaszekrény, kiömlik a bojlerből a víz, megöl minket a szén-monoxid. Máskor azt kívánom, essünk túl a küszöbön álló katasztrófán.

Néha elképzelem, hogy náluk ér a világvége. Együtt kuporgunk a pincében, felhúzott térddel a szénporos falnak vetjük a hátunkat, és nagy szemekkel meredünk egymásra a sötétben. Ha a konzervdobozok éles szélé elvágja az ujjunkat, kiszívjuk a sebből a vért. Miután ruháink elvástak, halott nagyanyám holmijában járunk. A narancssárga kötött kardigánban meg a bordázott cicanadrágokban.

Éjjel kiosonunk élelmiszert és elemet lopni. Apám a sövénynyíróval vágja a tűzifát a kertek végében, minden neszre összerezzen, és riadtan felnéz, mint aki attól fél, hogy valami törvénytelen ségen kapják. A füstnek csak kis része távozik a plafon alatt nyíló bukóablakokon. Berekedünk, és egyre többet köhögünk tőle. Amikor alszunk, a vizslák hozzánk bújnak. Meleg a testük.

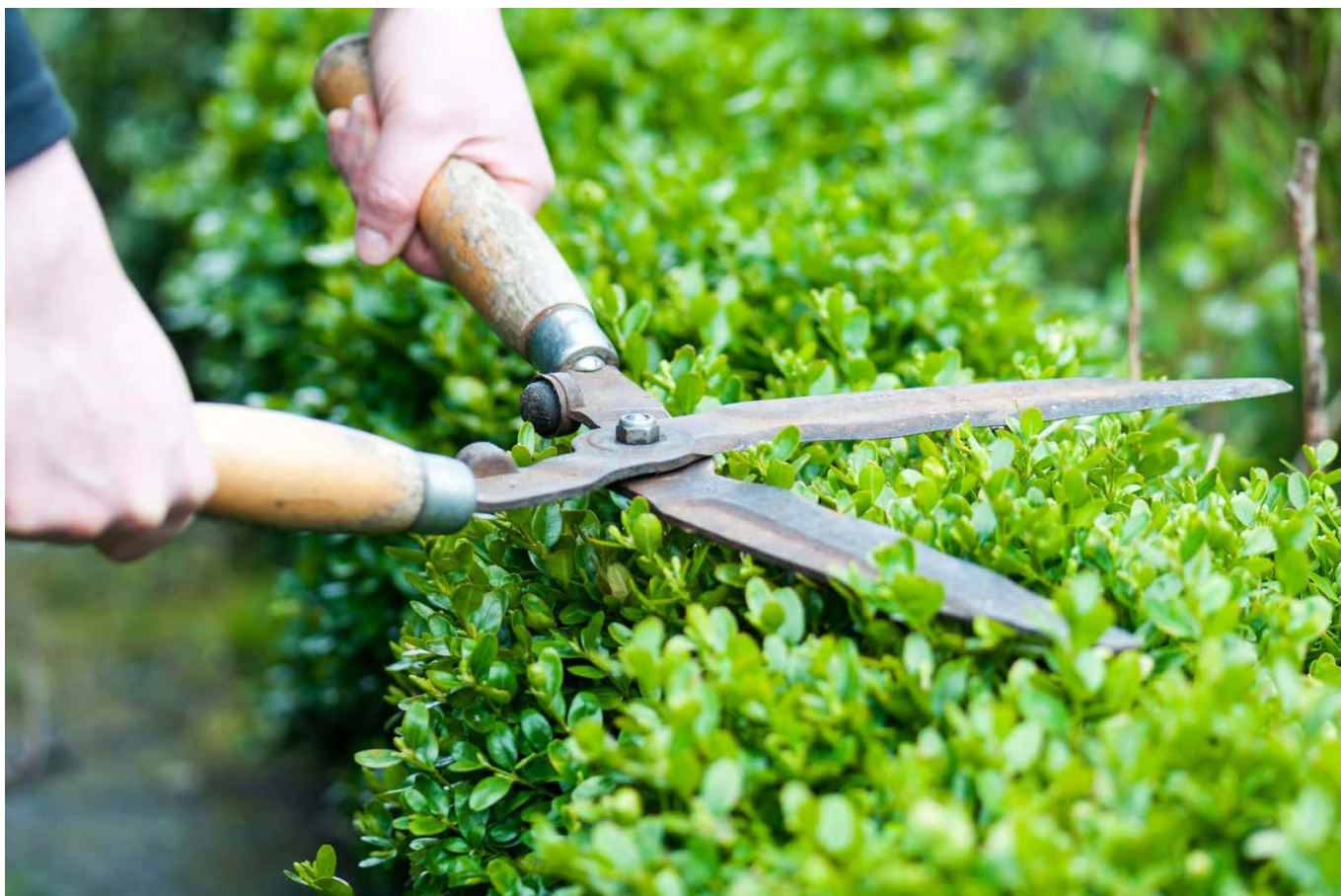
Anyám kihozza a garázból és felállítja a konyhaablak előtt az ötfokú alumíniumlétrát. Kétszer is vissza kell lépnie, mire sikerül úgy elhelyeznie, hogy pont az ablak közepén legyen, amikor felmászik. Végig a kezében tartja az öntapadó ablakfólia-tekerceset. Öt méterről is látom, hogy túl széles. Az üveghez méri, majd megfordul, és szemrehányón rám néz.

Anyám kerüli a kényes témákat. Nem hajlandó a nevükön nevezni a dolgokat, és ügyel rá, hogy sose lássuk meztelenül. A menstruációról egy kamasz lányoknak szóló könyvből kellett volna mindent megtudnom. Nem bántam. Taszítottak a finomkodó kifejezései, amikkel a testről és a szexualitásról beszélt. Lehet, hogy csak félt tőle.

mint az angyalok

Sosem gondoltam a szüleimre szexuális lényként. Nemtelenek voltak, mint az angyalok. Azon sem lepődtem volna meg, ha kiderül, hogy szeplőtelenül fogantam. Nemrég hallottam, hogy anyám a „gyermektelen” és a „karrierista” szavakat használja rám. Amikor berontottam a szobába, egyedül volt.

Kihozom a garázsból a sövénynyíró ollót. Zöld szára ragad a kosztól, pengéjére növényi maradványok tapadtak. Óvatosan végighúzom a kezemet az élén, de felesleges az elővigyázatosságom. Teljesen tompa. Anyám a létra tövében állva megkérdezi, mi a véleményem a névről, amit a nővéremék a leendő gyereküknek szánnak. Amikor azt felelem, hogy nem tetszik, apám rám mordul, hogy ezt nem én döntöm el.

Szüleim szeretik megfellebbezhetetlennek hinni magukat. Emlékszem, gyerekkoromban mindent kész tényként adtak elő. Az ingek vasalását a válluknál kell kezdeni. A magas homlok nem szép. Beléd nem szorult semmi tehetség. Sokáig tartott, mire megtanultam különbséget tenni tény és vélemény között.

Évről évre nehezebb megmetszeni a sövényt. Már a vállam magasságában kell csattogtatnom a hosszú, életlen pengéket. Egy idő után percenként le kell engednem a kezemet, mert megfájdul a csuklóm, és begörcsöl a vállam. Látványosan szenvedő arccal rázom le a karomat. A szomszéd felhangosítja a rádiót a sövény túloldalán.

Jó lesz az, mondja anyám elnézően. A szája sarkában megcsillan egy csepp nyál. Hangos csattanással összecsukja az alumíniumlétrát, és kétszer is a fokokhoz koccantja, mire leviszi a lépcsőn. A vizslák lógó nyelvvel befutnak utána a garázsba. Hallom, ahogy kiabál velük.

ügyeskedjél

Anyám előszeretettel kiskorúsít. Úgy simogatja meg az arcomat, mintha értelmi fejlődésben visszamaradott óvodás lennék. Az „ügyes vagy” a legnagyobb dicséret, amit valaha kaptam tőle. Ha biztatni akar, azt mondja, „ügyeskedjél”.

Apámtól tudom, hogy megcsúnyul az arcom, amikor sírok vagy nevetek. Számos tulajdonságomban vagyok rosszabb másoknál.

Anyám szerint apám igenis büszke rám. Hátam mögött fűnek-fának dicsekszik velem. Nehezemre esik elhinni, és amikor mégis meggyőzőm magam, legszívesebben a fejéhez vágnám, hogy semmivel sem járult hozzá sikereimhez. Úgy gondolok rá, mint a deisták istenre: fogantatásom után magamra hagyott.

Anyám még mindig a garázsban matat, és perlekedik a vizslákkal. Apám marhatrágyát lapátol a kínai császárfa tövébe, és hangosan káromkodik, amikor a nadrágjára fröccsen. Szemöldökét összehúzza, fenyegetően néz, a szája sarkában fityegő cigarettáról az alkarjára szóródik a hamu. Észreveszi, hogy végeztem. Mint a Balaton harmadfokú viharjelzés idején, röhög, csak kicsit hullámosabb.

Néha azt kívánom, bárcsak inkább verne.

Petrik Iván

HARMADIK NEKIFUTÁSRA

(VÉGRE SIKERÜLT)

2021-11-06 | **VERS**

„... és este lett, és reggel lett, és lőn az ember...”

Először nem is tűnt rossz ötletnek.

Megvolt benne a lehetőség, hogy sokra viszi még, létrehoz például csodálatos dolgokat. De a csodálatos dolgokról kiderült, hogy inkább különösek, a különösekről,

hogyan különösen veszélyesek. A biztató kezdetek (annyi mindenre alkalmasnak ígérkezett: mozgott, gondolkodott, tervezett, fantáziált, szándékai, érzelmei voltak) után, gyorsan nyilvánvaló lett, hogy (köztünk szólva) nincs minden rendben vele. A képességei szinte kizárólag rosszra csábítják, és mindig mások ellenében él. Abban a zavaros sok mindenben, ami a világa, lerakódik a gonoszság, képmutatás, hazudozás, hübrisz. Ezekből az iszapszennyeződésekből ülepedett le a szemcsés anyag, amiből nagy nehezen összegyűrték. De azért mégsem volt teljesen elvetélt ötlet (például a szerelem vagy a képviselőfánk receptje eléggé bevált). Majdnem sikerült tehát valami egészen jót összehozni. A teremtésben azonban (szemben az emberi gondolkodással), nem lehet kategória a „majdnem”. És este lett, és reggel lett, és látta, hogy ez így nem jó. Fel kellett javítani kicsit a dolgot, persze nem úgy, ahogy a kávé ánizslikőrrel már corretto, és nem szimpla fekete. Ennél valamivel több kellett volna második nekifutásra, és tényleg jobb is lett, már majdnem tökéletes, de még mindig nem az igazi. Gondolkodásuk ugyan érthetővé vált, és szándékaik csak arra irányulhattak, amit az ösztöneik parancsolnak, s a beszéd helyett a nagyon leegyszerűsített igazságok nyers közlése maradt, semmi más, ennek ellenére ez a fejlesztés még nem érte el a célját. Úgy sem, hogy a csökevényes emberforma helyett a formák sokfélesége jött létre. Két láb helyett négy (vagy száz), a kínos földön járás kizárólagossága helyett repülés, úszás, lebegés (azóta irigykednek az emberek, mert érzik, legalább ennyivel biztosan kevesebbek). Milliónyi szín, hang, forma, egyéb, amelyekre enciklopédiák sorát lehet majd alapozni (Brehm nemhiába születik meg). De nem lehetnek meg ezek az élőlények sem máshogy,

csak a másik kárára. Eleméztik egymást ők is.
 A sebességet, az élesebb érzékeket a felülkerekedés
 állati szenvedélyére pazarolják, ami még persze
 az első körből maradt rájuk, és nem tudtak megszabadulni tőle.
 A zabolázhatatlan erőszakot teremtették újra.
 És este lett, és reggel lett, és látta, hogy ez így
 még mindig nem jó. De legalább világos lett,
 mi a valódi probléma.

Valami, ami mindig is szem előtt volt, de
 nem vették komolyan. Ha minden túl gyorsan
 történik, fel sem merül, mi a legmegfelelőbb sebesség.
 Le kell ugyanis nagyon (nagyon-nagyon, nagyon-nagyon-nagyon)
 lassulni: s csak ebben az egzisztenciális lelassultságban,
 le———las———sult———ság———ban,
 vagy mondjuk inkább úgy, hogy majdnem teljesen
 behúzott kézifékkal vehető észre a
 minden dolog mélyén ott rejlő méltóság.
 Ehhez a legmegfelelőbb sebesség pedig az, amellyel a fa nő,
 ahogy kacsok csavarodnak egymásba,
 ahogy a gyökér egyre beljebb hatol a földbe.
 S bár a méltóság eddig is szerepelt a tervben, de
 valahogy mindig háttérbe szorult.
 Oké, persze, a méltóság, klassz, de mire is jó – kérdezte
 mindenki minden alkalommal, és tovább lépett. Eddig.
 Most képzeljük magunk elé, ahogy az erdei fenyők
 roppant koronája megtartja a ráfagyott havat, vagy
 a szemhatárig terjedő nyár végi rét hullámokat vet
 a feltámadó szélben, vagy a téli vizeket
 felissza a sötétben lélegző erdők alja – ennyi. A korábbi
 primitív létformákból végül sikerült szublimálni
 valami egészen más minőséget.

Már az igazán okos emberek is azt állították, hogy amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. A növények nemcsak ezt tudják, hanem azt is, hogy semmiről nem kell beszélni, mert az érintésben mutatkozik meg az egyetlen igazi közösség. A földre ezért nem metróalagutakat fúrnak, nem gázvezetéket fektetnek, hanem gyökérindáik hatolnak a mélybe, hogy elmondják mindazt, amit a föld feletti ágaikkal elképzelve.

Képtelenek életet szándékosan kioltani, mert abban a letisztult folyamatban, amiben az ártatlanság életfunkció, nincsen halál.

Azaz, és ez teljesen nyilvánvaló, kiérdemelték az örök élet titkát.

Összehúzódnak és kitágulnak, elfordulnak és mindenbe belenéznek, remegnek és mozdulatlanra dermednek, az ég felé törnek

és elomlanak a földön, mindig készen arra,

hogy éppen akkor, éppen ott, éppen úgy

megmentsenek minket. Bizony. Ez van.

Végre – harmadik nekifutásra – sikerült.

És látta, hogy ez így jó, és este lett és reggel lett, és.

(Ráadásul az egészben van még egy újítás (ez volt a legnagyobb ötlet):

mindig minden újraindul, berúgják a motort újra és újra,

felzúg az engine of the universe, mint az angyalok rekedt gospel-kórusa.

Azaz nem lesz negyedik próbálkozás, mert

minden pillanat az. Hát ennyi. Ezzel tényleg kész.

És látta (végre), hogy ez így jó, és este lett és reggel lett, és.)

kép | shutterstock.com

Nacsinák Gergely András

AZ ELFELEDETT KÖNYVEK NÉPE

2021-11-03 | ESSZÉ

Szerzői jellegű rémálmaim visszatérő motívumainak egyike a könyvszekér.

Persze éber álmokról van szó, nem azokról, amelyek olyan közömbösen zilálják szét az ember békés, öntudatlan éjszakáit. A könyvszekér: amely itt is, ott is felbukkan terek sarkán, útkereszteződésekben, régi könyvekkel megrakodva. Ki tudja, hogy kerülnek oda azok a könyvek: mert hogy valaki prózai úton odaszállítaná őket, még sohasem láttam. Mégis feltelnek valahogy a ládák és polcok, úgy képzelem, éjjelente

köpennyel és cilinderral ellátott, kissé elátkozott kocsis járja végig nyekergő hintáján a városban elszórt szekértábort, egy-egy kénköszagú könyvesdobozt hagyva maga után minden állomáson. Olyan könyvekkel teli, súlyos dobozokat, amelyeket úgynevezett hagyatékokból báláztak össze. A hagyatékok tudvalevőleg olyan könyvtár, amelynek tulajdonosa eltávozott, hátrahagyva személyiségének lenyomatát, elmosódott arcmását, amelyet könyveinek összessége képvisel. Ezt a portrét zúzza össze a baljós fiákeres, amikor, valamelyest ördögi elégedettséggel egybeömleszti a gondosan szelektált köteteket, majd azokat véletlenszerű rendben szórja szét.

Ez alighanem nincsen így.

könyveket létrehozó lény

Mégis, ha magyaráznom kell a különbséget, amely egy betűvetőt és egy betűfalót – egy író s egy olvasót – jellemez az antiknak

becézett könyvek lerakata láttán, ez a kép jut

eszembe, amely ha nem is álom, azért mégiscsak lidércnyomás. Ha olvasó vagy, az antikvárium tündérpalota; ha szenvedélyes olvasó vagy, esetleg maga a mennyország – de ha szerző volnál, egy antikváriumba belépni, ha nem is ízelítőt ad a pokolból, de minden alkalommal az Ítélet lehetőségét jelenti. Nem kell magyaráznom, miért. Amilyen mértékben azonosul az ember azzal a vélekedéssel, hogy ő alapjában véve könyveket létrehozó lény, és ezért lényének legjobb aspektusait dolgozza bele az írásba, pontosan abban a mértékben ábrándul ki mindebből – lényének jobb részét is beleértve –, ha munkáját ezeken a polcokon és ládáknak és földre terített vásznakon látja viszont. Igazában csakis külföldi antikvárius-üzletekben képes mindenfajta szorongás nélkül átadni magát az elfeledett könyvek okozta gyönyörűségnek, amikor szinte kizárt, hogy találkozzon, még fizikai halálát megelőzően, saját elmúlásával.

A szellem zsidóusainak e pultjai szerencsére mindenütt nagyjából egyformák, bóklásszunk alkalmasint akár a Szajna vagy a Tevere partján, londoni vagy isztambuli passzázsokon. A megfakult kötések színes mintázata mintha egy-egy darabkája volna egy, a térben szétaprózott, máskülönben észrevétlen kupola mozaikjának, amely széltében-hosszában a hanyagul kultúrának nevezett intellektuális térség fölé borul. Az ember csak megáll, és legelteti a szemét ezen a sokféleségen, amelyet későantik és középkori szerzők előszeretettel minősítettek tarka virágokkal teli mezőnek, amelyen ők, a vidéki villák és kolostorok kaptárainak lakói, mintegy szellemileg legelésznek. Hanem amilyen üdítő ez a látvány bizonyos távolságból, olyan deprimáló lehet közelről – főleg ha az ember saját hazájában legelészik. Mert megütközik azon, ki mindenki juthat a poros ponyvák terítékére. Nagy nevek, akiket az „e házban élt és alkotott”-típusú márványtáblákon szokás viszontlátni. Vagy akik egy-egy mondatukkal a nyelvbe kódolódtak, örökre. És még inkább meghökken a sok ismeretlen név láttán: különösen, ha a már említett betűvetők kasztjába sorolódik. Az író, vagy aki annak képzele magát, közelebb hajol, és úgy bogarássza a neveket a kopott, esetenként pecsétetes címlapokon, mint távoli rokonai sírköveit silabizálná. „Édes istenkém”,

mondja ilyenkor, persze csak magában, „hát ezek is éltek és írtak, illetve valószínűleg épp fordítva, és mire mentek vele?” És szomorú lesz ettől, és megfogadja, szintén magában, hogy ő levonja a konzekvenciákat, soha többé egy sort sem ír, mert hiszen minek – aztán hazamegy, és megírja mindezt. Reménytelen.

Én elég sokat időzöm antikváriumokban és könyvszekerekkel szemközt: csakhogy általában, jogos önvédelemből, nem a könyveket nézem, hanem az embereket. Azzal áltatom magam, hogy csupán a mozdulatról: ahogy egy-egy könyvet a kezébe fog valaki, több-kevesebb biztonsággal meg tudom mondani, hogy az illető író vagy olvasó. Az olvasó mozdulatában több a kíváncsiság. Az íróéban több a részvét.

idő és időtlenség

Ők mind, legyenek betűevők vagy betűvetők, az Elveszett Könyvek Népeéhez tartoznak. Ugyanis ezek a könyvek mind elveszettek, ahogy az elkóborolt ebek: gazdátlanok, amíg valaki – részvéttel vagy kíváncsian –

meg nem érinti őket, beléjük nem lapoz. Ilyenkor hallani vélem, lapsurrogáson át, a könyvek sóhaját. Ez a nép nem lokalizálható: nomád – ám törzsi területének kézzelfogható vagy térképészetileg jelölhető határai nincsenek. Az új kiadások iránt általában közömbös: ahogy az igazi borivó is csak kuriózumként hajlandó újbort fogyasztani. Nemigen tudom, mi vonzza a dohánylevélszint öltött papírhoz; a dülöngélő betűkhöz; a foszladozó, felfeslő kötéshez. Talán az idő és időtlenség együttes tapasztalata, valami olyasféle, ami annak idején a Napóleon hadseregében antik romokat rajzolókat megbabonázta. Vagy a személyesség visszfénye: az új könyv még senkié sem volt, nincs sem egyénisége, sem története. Egy viharvert verseskötetnél kevés költőibb dolog van a világon, tekintet nélkül arra, mi áll benne. Ha történetesen pocsék, naiv költészet, akkor még inkább.

Önjelölt etnográfusként igyekszem felderíteni az Elveszett Könyvek Népet: habár sem hazája, sem jellegzetes viselete, sem egyéb, objektíve leírható karakterjegye nincsen. Talán a mozdulat, ahogy a könyvekhez nyúl. A mozdulatban hol a kíváncsiság több, hol a részvét. Viszont az otthonosság érzése közös: e nép gyermekei ilyenkor lépnek be saját territóriumukba, amelynek határai, még ha nincsenek is, minden erőnek erejével őrzött határnál biztosabban állnak. Úgy veszem észre egyébként, ennek a törzsnek a tagjai a remény és reménytelenség különös keverékével élnek. Néha azt kívánják, bárcsak ne volnának képesek csak így oda-vissza sétálgatni ezeken a határokon; vagy bár ne léteznének határvonalak. Ha nincsenek írott törvényeik, egyezményes jelrendszerük, még saját nyelvük vagy nyelvjárásuk sem, az Elveszett Könyvek Népeének tagjai mégis felismerik egymást. Nem tudom, hogyan. De attól tartok, ha én, kissé arrébb, a szekerek vagy az antikváriumok kirakatának túloldalán állva szintén fölismerem őket – talán én is az Elveszett Könyvek Népeéhez tartozom? Ennek lehetősége valamelyes aggodalommal tölt el. Hátha csak képzelődöm.

Egy éjszaka bent kellene maradni a városban, meghúzódni egy leshelynek beillő kapualjban, és várni, felbukkan-e mégis az a fiáker, a bakon a köpönyeggel és cilinderrel felszerelt kocsissal, aki talán ennek a népnek az egyik démiurgosza.

kép | shutterstock.com

Handi Péter

VÁRANDÓSÁG

2021-11-07 | **VERS**

Egy ritmus mozog bennem
már hosszú hetek óta,
fészkelődik fülemben,
mint egy madárfióka,
kalimpál-csilingel,
megcsillan kilincsen,
csapon a fürdőszobában.
Visszhangozzák a tárgyak,

csápja ez valami
útlejt kereső vágyak,
talán dallamra vár,
vagy simuló szavakra
ahová kiléphet
magát megmutatva.

kép | shutterstock.com

Kapitány Máté

HARALD KIRÁLY ÖRÖK DICSŐSÉGE

2021-11-17 | NOVELLA

A metsző szél úgy nyúlkált be kabátja alá, olyan kitartóan és kivédhetetlenül, hogy attól – annyi év után talán először – egyszeriben megtelt a feje nyomasztó kopenhágai diákéveinek legmélyebbre taszított emlékével. Megint bőrén érezte a zavarba ejtő matatást, a hajlatokba csúszó hideg ujjak érintését. Megborzongott. Szorosabbra húzta magán a kabátot. Tekintetét a távolba emelte, a sziklától északnyugatra fekvő Bräkne-Hoby irányába, a kandallók tüzeinél melegedő emberek irányába, talán, hogy fejből így tépje ki a hidegkövű rendelő képét, ahol rendszerint

anyaszült meztelenül didergett, amíg a vizsgálat tartott. Mi volt a neve? Nem, nem, másra kell gondolni. De mégis, hogy hívták az orvost? Ez mindig kifogott rajta... Minél élesebben jelent meg előtte a fonnyadt, hegyes arc, az émelyítően kíváncsi tekintet, annál messzebbre sodródott az archoz tartozó név. Az orvos nem sokkal rá visszavonult, igen, de attól még nem múlt el a bőr pórusaiba égett érzés. És hiába mondogatták Finnur joghallgató társai, sokuk egyenesen nevetve, hogy a vén doktor nemcsak őt, de kivétel nélkül minden fiút túlzó alapossággal és szokatlan buzgalommal vizsgált, számára mindez csupán azt bizonyította, hogy a többiek, az önmagukra erőltetett kedélyesség köpenye alatt, hozzá hasonlóan csak feledni akarnak. Valamit mindenesetre megtanult ott, a Szent Anna utcai rendelő feszült csendjében (ezt a csendet egy április napon az egymásnak feszülő dán és brit flotta ágyúinak falakat rengető robaja tépte meg, Finnur pedig a börtönből szabaduló örömeivel fogadta e dörrenéseket, mert a vizsgálat aznap néhány perc alatt lezajlott). Megtanulta, hogy a többség számára rejtett ismeret egyeseket, mint ezt a bizonytalan mozgású orvost is, olyan tettekre jogosíthat fel, melyek számonkérésére a laikus tömeg teljességgel felkészületlen. Hiszen éppen ez az egészben a legnehezebben feldolgozható. Hogy képtelen volt eldönteni, szakmailag vajon szükséges, indokolt-e mindaz, amit az orvos velük művelt. E vizsgálatok kiszolgáltatottsága közben támadt fel Finnurban a vágy, hogy minden létező tudást magába szippantva elnyerje a rejtélyek ismerőinek hasonló hatalmát. Éjt nappallá téve tanult hát, nem törődve a diáktársak fokozatos eltávolodásával, elvégre éppen azért tanult, hogy elemelkedjék a többségtől. Mikor az egyetemi évek után visszatért szülőföldjére, s a reykjavíki legfelsőbb bíróságon hivatalnokként helyezkedett el, ugyanez a vágy suttozta fülébe: ez nem lesz elég, ennél te többet akarsz.

nagysághajszolás

Hat évig mégis ott tartotta a fojtogató kényszer, hogy megfeleljen az édesapjának, Magnusnak. E terhet családjának férfitagjai különben generációkon keresztül görgették tovább egymás vállán. Mert Magnus is arra tette fel életét, hogy saját édesapjának, Skálholt tekintélyes püspökének csalódását csillapítsa, miután annak klerikusi hivatását ő nem, csupán fivére, a mindenben élen járó Hannes vitte tovább. A családjukat összenyomó

nagysághajszolás mégsem a nagyapától, alighanem jóval régebből eredhetett, erről tanúskodott Finnur parttalan ömlengése a legendás ősről, a Fehér Ember Földjét felfedező Ari Marssonról is, mellyel hajdan menyasszonyát, Nicolinet kívánta lenyűgözni. Ez majd ezer éve történt, legyintett akkor Nicoline, honnan is tudhatnátok, hogy valóban az ő vérvonalához tartoztok. Finnur sértetten húzta el kezét, ám ahogy a lány megragadta tenyerét, hogy sajátját gyöngéden belecsúsztassa, a fiú hirtelenjében izgalmasabb feladatnak gondolta Nicoline testének felfedezését, mint igazának bizonygatását.

Finnur a bíróságon töltött hat esztendő után végül csak búcsút intett Reykjavíknak, és vele együtt mind feledékenyebbé váló édesapjának. Meglásd, intette Magnus, előbb-utóbb már azt sem fogod tudni, izlandinak vagy dánnak nevezd-e magad. Finnur nem tiltakozott. Nehéz lett volna tagadni apja igazát, hiszen addigra már, jórészt önmaga szórakoztatására, mindkét nyelven írt költeményeket, ráadásul egyre gyakrabban használta nevének dán megfelelőjét. Magnus akart volna még valami szépet is

mondani fiának, valami igazat és fontosat az életről, mielőtt az felszáll a lovaskocsira, mielőtt a lovaskocsi elindul, mielőtt elviszi fiát a kikötőbe, mielőtt a fia hajóra száll, mielőtt talán végleg elhagyja Izlandot. Finnur felszállt a lovaskocsira, Magnus közelebb lépett. Finnur intett neki, Magnus visszaintett. A lovaskocsi elindult. Mikor már eltűnt a messzességben, Magnus csak akkor mormogta, találj utat, kisfiam.

Finnur újra Dániába költözött, és immár másodjára vetette bele magát a diákéletbe, hogy ezúttal az óidők skandináv irodalmát és mítoszait tanulmányozza. Kitartó munkával, mindössze néhány év leforgása alatt komoly hírnevet szerzett, lefordította a Prózai Eddát, egyre több helyre hívták előadni, ő képviselte Izlandot és a Feröer-szigeteket a VI. Frigyes által megálmodott, nemzetek közti birtokgyűlésen, és ő képviselte Dániát a tartományi tanácsadó testületben. Úgy érezte, mintha szép lassan kolosszussá, sőt, Búrivá, a Déróriássá dagadna, aki öles léptekkel képes közlekedni a fagyott szigetek hátán. Ám a hang a fülében továbbra is azt suttozta: ez nem lesz elég, ennél is többet akarsz. Időközben feleségül vette Nicolinet, de közös boldogságuk fénye hamar enyészni kezdett, persze lehet, hogy sosem volt igazi fénye. Gyermeük nem született, Finnur pedig mind kevesebb időt töltött otthon. Menetelt a jövőbe, nemigen foglalkozva azzal, mit tipor össze közben.

fényt repeszteni

Most, ahogy Runamo szikláján guggolt, és tekintetével Bräkne-Hoby templomának harangtornyát kereste, feltámadt benne valami szívbemarkoló elvágódás, pedig éppen ott volt, ahová mindig is vágyott: egy igazán jelentős pillanat küszöbén. Ez lehet a nagy felfedezés, gondolta, hogy széthúzza kicsit a múlt tudattelítő szálait és jobban kilásson, ez lesz a nagy áttörés, amivel a Finnur Magnússon név örökre összefonódik. Lám, Champollion még csak egy esztendeje hunyt el, és máris úgy tekintenek rá, mint aki vakságától fosztotta meg a világot. Igen, ő is ilyesfajta elismertségre vágyott, kaput akart nyitni az ismeretlenbe, fényt repeszteni a barlangban. Tekintetét újra a sziklára emelte. Tizedik hónapja tanulmányozta ezeket a rúnákat. Közel háromszáz napja, szüntelen. Általában nem itt, nem a szabad ég alatt, hanem a segítségére küldött tájfestő Christensen és a geológus, Johann Forchhammer precíz rajzai, valamint az azokból készült rézlenyomatok alapján vizsgálta a jeleket. Forchhammerrel jól megértették

egymást, a dán férfi hozzá hasonlóan szakmája megszállottja volt. Mindössze harminckilenc évesen már a természettudományi múzeum igazgatója és a dán akadémia titkára. Jó barátok mégsem lettek. Nem a szimpátia, inkább a kölcsönös szándék hiányzott hozzá. Egyszerűen egyiküket sem foglalkoztatta a lehetőség, hogy Runamo rúnáin kívül bármi egyébéről beszéljenek.

Ez a tíz hónap tovább mélyítette a Nicoliné és Finnur közötti szakadékot. A férfi egyre inkább úgy érezte, elakadt, a rúnák megfejtésével legalább annyira, mint házasságuk megmentésével, így egyszerűbbnek tűnt arra gondolni, hogy éppen házasságuk terhe akadályozza a rejtély megoldásában. Dühös volt Nicolinéra, dühös volt, amiért az asszony némaságba burkolózott, ahelyett, hogy kiabált volna, dühös volt, hogy Nicoliné folyton arra emlékeztette, van olyan tartomány az életében, ahol idegenebbül mozog, mint az ostoba falusi legények, rá volt dühös, amiért nem szült

neki gyereket, holott valójában ő rettegett az apaság gondolatától, és rá volt dühös, amiért visszautasította hitvesi közeledését, noha Finnur rendszerint megkönnyebbülést érzett ilyenkor.

A rúnák közé menekülés nem adott teljes megnyugvást. A munka elején, amíg a kezdeti felismerések izgalma tartott, szívesen időzött egész nap a sziklába vájt titok felett. Ám ahogy teltek a napok és a hetek, a lendület megtört. Azt persze így sem lehetett mondani, hogy nem történt előrelépés. Minthogy Saxo Grammaticus hatszáz éve teljes bizonyossággal megírta, hogy e sziklán látható jelek Harald Hildetand király szavait rejtik, aki ehelyütt kívánt édesapjának, Roriknak emléket állítani, és mivel a nagytudású orvos, Ole Worm kétszáz esztendeje sikerrel azonosította a szövegben a *liget* szót a rúnaművész Jonas Skonvig rajzai alapján, Finnur bizonyos alakzatokhoz már képes volt egy-egy feltételezett kifejezést társítani. Azt is megállapította, hogy kapcsolt rúnákról lehet szó, melyek a viking kori szövegekben módfelett ritkák ugyan, de azért nem példanélküliek. Bizonyos formák ismerősek voltak számára az északi rúnákból, így aztán aprólékos munkával összeírta, egy-egy jel milyen lehetséges betűknek feleltethető meg. Volt, amelyik lehetett y és r, míg egy másik u vagy y, és így tovább. Következő lépésként megpróbálta a hozzávetőleges tartalom és az általa azonosított jel-betű kombinációk alapján kizárásos alapon tovább szűkíteni a kört. És úgy tűnt, ez működik, mert az F, U, K, N, T, L és M betűk mintha minden kétséget kizáróan ott lettek volna a szövegben. De ahogy jegyzetei terebélyesedtek, távolodni látszott a megoldástól. Elbizonytalanította a lehetőség, hogy egyes jelek talán nem is betűk, hanem monogrammok. Éjjel, Nicoliné mellett fekvé álmatlanságba hajszolta az őrjítő gondolat, hogy a rúnák kapcsoltsága miatt sosem fog rájönni, melyik jel kapaszkodik egy másikba, hogy együttesen adjanak ki egy szót, s melyik képvisel önmagában pusztán egy betűt. Nem értette azt sem, hogy a rúnákat miért vízszintes felületre vésték, ahol bárki ember és állat rátaposhat. Észveszejtően bosszantó érzés volt, ahogy a megoldás körül táncolt már hónapok óta, miközben érezte, csak egyetlen apró sugallat kell, hogy minden összeálljon.

fekete folyamként

Guggolt a sziklán, térde hasogatott, testét olyannyira átjárta a hideg, hogy moccanni is nehezebbre esett. Az évszázadok óta e kövekben szunnyadó rúnák sok

helyütt egészen elkoptak már, és hiába tisztították meg rögtön a munka legelején a felületet, a sziklába számos ponton nyír, boróka és hanga gyökere kapaszkodott, néhol teljesen kettéhasítva a követ. A gránit fekete folyamként futott a tenger irányába, majdhogynem szabályos utat nyitva a szegényes növényzet között. Forchhammerrel el is nevezték kígyónak ezt az utat. További nehézséget jelentett, hogy a kígyó ide-oda kanyargó háta bizony telis-tele volt repedésekkel, így már az is rengeteg időbe telt, mire lokalizálni tudták a rúnákat. Finnur összevonta magán kabátját. Mikor lesz ennek vége? Mikor kegyelmez a sors? Elvégre nem okozhat csalódást Peter Erasmus Müllernek sem. Sjælland püspöke, aki egyben a Dán Tudományos Akadémia elnöke is volt, nem véletlenül őt választotta ki erre a nemes feladatra, őt és nem más. Finnur felállt, és tehetetlen haragjában taposni kezdte a sziklát, és olyan sokáig taposta, hogy már nem is tudta, valójában mire vagy kire tapos. Hogy miért érez még mindig ennyi elégedetlenséget és bizonyítani akarást. Egyszerre volt dühös apjára, Ari Marssonra, Nicolinéra, a név nélküli orvosra, Müller püspökre, Champollionra, és Harald királyra. Hogy baszódna meg minden ősi és új isten, hörögte a férfi, minden szarfaszú püspök és uralkodó, minden tudós és paraszt. Szakadjon szét ez a domboldal, zuhanjon a völgybe, és a tengerbe minden kő, dőljenek ki a fák, és zúzzák pozdorjává Bräkne-Hoby harangtornyát. Pusztuljon egész Blekinge megye, és vele együtt e disznótoszó Svédország! Lángoljon a világ, mint Koppenhága száz éve, s nyelje a hullákból lett pernyét az ég! Ekkor, mintha csak rajta gúnyolódna, két fekete varjú röppent át felette. Károgásuk otromba hangja elnémította Finnurt.

Késő májusban az ablaknál ült, pipázott. A Napnak már volt némi ereje. A fény betört a szobába, és a rúnákról készített rézlemez 1. számú lenyomatának 1. számú javítására esett. Finnur persze lehunyt szemmel, sőt álmában is csak ezt az ábrát látta maga előtt, a tavaszi fény most mintha mégis minden korábbinál tisztábban rajzolta volna ki a jeleket. Finnur letette a pipát, és közelebb hajolt a lenyomathoz. Ekkor feltámadt a szél, és felkapta a férfi jegyzeteit. A lapok úgy kavarogtak a levegőben, mint a természet szellemei, a fénytündérek, majd egyszeriben lehullottak a magasból, és visszájukra fordulva elcsendesedtek a padlón. Finnur először kapkodva, bosszúsan kezdte összegyűjteni a szétszóródott jegyzeteket, ám mozdulatai hamar lelassultak,

majd egészen elhaltak. Csak ült, és bámulta a földön heverő lapok üres oldalát. Aztán megfogott egyet, és óvatosan forgatta. Jobbról balra, balról jobbra. Finnur felnézett a plafonra. Szíve vad kalapálásba kezdett, és e dobolás mintha ezernyi harci mént indított volna útjára, Finnur vére felpezsggett. Ez az, gondolta, ez lesz az! Hiszen eddig végig csak és kizárólag a hagyományos úton próbálta olvasni a szöveget. Balról jobbra. De mi van, ha ezek a rúnák más logika szerint válnak értelmes üzenetté. Finnur keze remegett az izgalomtól, ahogy a javított lenyomatot magához húzta. Jobbról balra. Próbáljuk meg így! Az első szó, mint a homályból kilépő idegen, hamarosan felfedte magát: Hildetand. Finnurt földöntúli boldogság öntötte el. Hildetand, mondta most fennhangon. Harald Hildetand, üvöltötte aztán, mint aki meg akarja idézni a legendás viking királyt. Nem bírta ülni, felpattant székéről, járkált a szobában. Oly szívesen megosztotta volna valakivel, amit most érzett. Haza kellene talán szaladni Nicolinéhez, de az asszony úgy sincs otthon. És ha, ne adj isten, otthon is találná, Nicolinét talán akkor sem érdekelné az áttörés. Hiszen mindig azt mondta, hogy elege van Finnur rúnáiból, elege van ebből az örületből. De akkor kivel,

kivel oszthatná meg örömét? Forchhammer néhány napja a várost is elhagyta. Müller püspök? Igen, neki mindenképpen megírja, de előtte legyen kész a munka. Finnur visszaült az asztalhoz. Mindössze két órába telt, és ott volt előtte a teljes megfejtés. Tíz hónapnyi szenvedés után csupán két óra kellett, hogy Finnur kibontsa a múlt karmai közül ezt a gyönyörű, alliteráló verset, ezt az Odinhoz címzett imádságot, melyben Harald király győzelméért fohászkodnak a svédek elleni ütközetben. Saxo Grammaticusnak tehát csak részben volt igaza, dőlt hátra Finnur. A rúnák magát Harald királyt, és nem annak apját éltetik. Finnur ült a széken, és először életében végre azt érezte, valami egészen csodálatos teljesség tölti ki a testét. Mintha a felfedezéssel őbenne egyesülne múlt és jövő, mintha a rúnák voltaképpen az ő nevét adnák ki. Mintha annyi bolyongást követően végül eljutott volna valami káprázatos tisztásra, ahol lelkének morajai elülnek, ahol fennséges szarvasként lépdel elébe a nyugalom. Elszívta a maradék pipadohányt, aztán megírta a Müllernek címzett levelet.

A következő hetek eseményei úgy gomolyogtak körülötte, mint egy álom képei. Palesztina vérben ázott, a peremvidéki klánok elfoglalták Jeruzsálemet, majd tovább haladtak Jaffa és Nablus felé. A portugálok polgárháborúja néhány tollvonással véget ért, miután I. Dom Miguel lemondott trónigényéről és száműzetésbe vonult. A figyelemreméltó francia kémikus, Jules Pelouze cikket jelentetett meg a csersav összetételéről. A brit Királyi Akadémia 66. kiállításán bemutatták Turner új festményét. Az élet súlyosan görgött előre, Finnur azonban különös lebegésben töltötte az időt. A dolgok elvesztették jelentőségüket, de volt ebben valami felszabadító is. Müller lelkes válaszát azért örömmel olvasta, de már nem annyira a megdicsért diák szorongó örömeivel, sokkal inkább az önnön jogán sikeres ember elnéző mosolyával. Kaput nyitott, fényt repesztett, ahogy mindig is szerette volna. A nyár végig így telt, ebben a könnyű, de nehezen leírható lebegésben. Nicoliné tette a dolgát, csak akkor szólt Finnurhoz, ha nagyon muszáj volt, és szenvtelenül fogadta a környék asszonyainak gratulációit, hogy férje micsoda szenzációs felfedezést tett. Finnur szívesebben töltötte az időt a bizottság tagjaival, miközben Forchhammerrel és a runamoi csapat negyedik tagjával, a Dán Királyi Könyvtárt képviselő Christian Molbechhel együtt elkezdték írni a tanulmányt, melyben részletesen beszámoltak a

rúnák megfejtésének folyamatáról. De Finnur először rövidebben, a Danish Weekly-ben számolt be áttörésükről, hogy mielőbb napvilágot lásson a csoda. Csak ezt követően jöttek a sötétebb napok.

az áruulás

Szeptember legelején elhunyt Müller püspök. Mint Finnur megtudta, a püspök már hosszú ideje betegeskedett, csak nem akarta, hogy ez bárki számára kiderüljön. Féltette pozícióját az Akadémián és az egyházon belül is, nem engedte hát meg magának, hogy gyengének lássák. Finnur aztán nem sokkal rá értesült az áruulás híreről. Molbech ugyanis titokban levelezést folytatott Liljegren királyi könyvtárossal, és e levélváltások során egyértelművé tette, hogy szkeptikus Finnur felfedezését illetően. Néhány hónappal később Liljegren megosztotta Molbech aggályait tudós kollégáival is. A svéd akadémiai ülést nem más, mint a kémiatudomány fénylő csillaga, Jöns Jakob Berzelius vezényelte le. Berzelius úgy döntött, személyesen jár utána a dolognak. Először megszerezte a rézlenyomatok másolatát, majd 1836 nyarán ő is ellátogatott Runamo sziklájához. Szeptemberben beszédet mondott, melyben kifejtette, nincs egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a gránitban felfedezett jelek valóban rúnák lennének. A tündöklő csoda, melyet Finnur a világ elé tárt, bemocskolódni látszott. Finnur azonban nem hagyta magát. Éveken át dolgozott könyvén, melyben aprólékosan leírta a felfedezés minden egyes részletét. Bajtársa, Forchhammer a könyv függelékében tételesen próbálta cáfolni Berzelius báró megállapításait. A könyv hatalmas siker lett, Finnur és Forchhammer diadalittasan olvasta a holland, német és orosz lapokban megjelenő pozitív kritikákat. Ám ahogyan a könyv elismertsége nőtt, úgy lett vége Finnur és Nicoliné házasságának. Addigra már nem sok közük volt egymáshoz, Finnurt mégis valami kínzó hidegség öntötte el, mikor az asszony örökre elbúcsúzott tőle. Talán meg lehetett volna menteni a kapcsolatukat. Talán egészen máshogy kellett volna hozzáállni. De nem. Ami történt, megtörtént. És Runamo rúnái minden mást túlélnek. Csak így van értelme. Csak így...

Jens Jacob Asmussen Worsaaet afféle csodagyereknek tartották. Mindössze húszesztendő volt, mikor sikeresen bebizonyította, hogy a tekintélyes Niels Mathias Peterson professzor zagyaságot beszél, mikor azt állítja, hogy az általa azonosított lápi hulla valójában a néhai Gunnhild királynő korpusza. Huszonkét esztendősen

könyvet publikált Dánia régiségeiről. A tudomány idősebb képviselői közül sokan gyűlölték a fiút. Úgy érezték, szabályosan vadászik rájuk. Hogy az ősz fejekről letépett koronák révén próbál meg idő előtt hírnevet szerezni. Mi tagadás, Worsaaetól nem állt távol a harciasság. Tíz testvér között nőtt fel. Hamar megtanulta, hogy nem az életkor számít, hanem az eltökéltség. És való igaz, hogy senkit sem tisztelt pusztán azért, mert idősebb nála. Mesterét, Christian Jürgensen Thomsent azonban nagyra tartotta. Tőle hallott először a runamoi rúnák körüli tudományos vitáról. Worsaae vérszemet kapott. 1842 nyarán ő is ellátogatott hát a sziklához, de pénz híján nem maradhatott sokáig Blekinge megyében. A szerencse azonban Worsaaera mosolygott. Nem sokkal rá ugyanis magához rendelte VIII. Keresztély király.

szikrázó elméjű ifjú

Worsaae kissé esetlenül ácsorgott az uralkodó előtt. A teremben hideg volt, a fiú fázósan húzta össze magán a ruhát. A király hunyorogva méricskélte, mint aki éhes. Kínosan sokáig hallgattak. Odakintről valami ütemes kopogás hallatszott. Mintha egy varjú akarná betörni az ablakot.

Szóval, szólalt meg kellemetlenül éles hangján a király, te volnál az a szikrázó elméjű ifjú, akitől maguk alá csinálnak a vén tökfilkók? Worsaae nem tudta, bólintson-e. Én, felelte aztán halkán. Úgy, dűnnyögte a király, aztán váratlanul felkacagott. Löttyedt testét vadul rázta a nevetés. Worsaae megborzongott. Azt hallottam, folytatta most a király, hogy szeretnél Runamo szikláján kutatni. Worsaae bólintott. Hát akkor áruld el, mi célból, állt fel váratlanul az uralkodó. Worsaae egy ideig habozott a válasszal. Pontosan tudta, hogy nagyrészt VIII. Keresztély pénzelte Magnússonék küldetését. Ha most elmondja neki, hogy lényegében az általuk feltárt eredményeket akarja semmissé tenni, az olyan, mintha a király zsebéből lopná ki a pénzt. És mindehhez még támogatást is kérne... Worsaae felpillantott. Az uralkodó felvont szemöldökkel meredt rá. A céloom, felség, mondta aztán a fiú, bebizonyítani, hogy Finnur Magnússon és Johann Forchhammer tévednek. Hogy Runamo szikláján a jelek nem mások, mint természetes repedések. A király elmosolyodott. Nos, mondta aztán, alig várom, hogy lássam a két jómadár képét, amikor visszatérsz a cáfolattal. Túl régóta ülnek már a babérjaikon, nem árt felrázni őket kicsit. Megkapod a támogatást. Isten nevében bizonyítsd be, amit igaznak vélsz! Worsaae szélesen elmosolyodott.

Finnur a gyertya fényénél mintha vékonyabb és áttetszőbb lett volna. Hálóiinge, fehér fodrokban, úgy tapadt testére, mint a viasz. Befejezte a Forchhammernek szánt levelet. *„Gondolom, Te is értesültél már Worsaae munkájáról...”*. *„... az ifjú Worsaae sikerrel bizonyította, hogy mindaz, amit mi az emberi kéz művének gondoltunk, valójában semmi több, mint a természet gonosz játéka”*. *„... bennem nincs harag, Isten a tanúm rá...”*. *„... a tudomány fontosabb, mint az egyéni érdek...”*. *„... adjon az Ég nekünk kellő erőt az igazság elfogadásához...”*. Finnur elfújta a gyertyát. Majd holnap elküldeti a levelet. Vagy azután. Minek kapkodjon vele? Lefeküdt. Újabban szokása lett a mennyezet gerendáinak összeszámolása. Mintha attól tartott volna, hogy álmában elvisznek egyet. Majd még egyet és még egyet. Akárha éveiből lopnának. De megvolt mindegyik. Jól van, gondolta Finnur, és nyakáig húzta a takarót. Ilyenkor biztonságban érezte magát. Mint egy ölelő kar védelmében. A takaró alá szorult hő mintha belül is melegítette volna, bátorságot öntve szívébe. Amit az ágyban fekvé érzett, éppen ellentétes volt azzal, amit egykor a Szent Anna utcai rendelő kövén állva tapasztalt. És ezt szerette, ezt nagyon szerette. Most újra a

mennyezetre figyelt. A gerendákon sok helyen repedések futottak végig. Finnur arcán keserű mosoly jelent meg. Aztán valahogy mégis könnyebbé vált a szíve. Mert végtére is ő volt az, és nem Worsaae, aki megpillantotta Harald király énekét egy gránitszikla hátán. Behunyta szemét, és arcára végre valahára béke telepedett.

kép | shutterstock.com

Lendvai Zalán

ŐSZI ESŐ

2021-11-28 | **VERS**

Megjelenik egy szürke felhő,
kinyílik pár tucat ernyő,
léptek dőlnek egymás árnyékába,
minták mosódnak össze,
hömpölyög az utca,

piros lámpák indítanak
ázott szagú szökőárakat,
és mintha nem lenne vége.

Lüktetnek tovább a lépések,
ritmussá állnak össze,
felülnézetből arc lesz,
egy átmeneti cipőből
lötykölődik a víz,
mire a póló átázik,
eláll az eső,
és tócsát hagy emlékebe,
olajos tükörképe
éppen torz képet mutat.

kép | Jace Abshire, unsplash.com

Czilczer Olga

FÖLDI A KÉP

2021-11-24 | **VERS**

A bolygóktól lombos űr alatt
járványok dúlnak esztelen
faltól a nap falig halad
és földi a kép tükre lenn

páratlan elrugaszkodásban
ha nem is föl de el tovább
mi szállna por próbálkozása

rongyrázás egy ablakon át

s a lombok körül egy hold kering
felszín alatt váz szilárdul
nevében egy-egy alig használt
képzet könnyű létet árul

és kapható nem egy konyhakész
termék nem kell menni messze
csíkbogár fű-fára alkuszik
de ajtórésen is bemenne

Átszól a szomszéd de tán nem is
neki kérdésre ümmögés
felel s az igen a nemre sem
elég s azt mondja még hogy és

ebédet készít majd kezéből
egy hámozott gyümölcs le hull
naprendszerének csak Plutója
késtől a héj mit sem tanul

A tér tenyérnyi a tenyérből
megjósolhatná valaki
egy élete egy halála
s a jós lenne ufóbeli

Sorsvonalá mint országútja
lejt Keletre fut Nyugatra
delet harangoz a fák lombja
pendül fénye kondul bronza

kép | shutterstock.com

Csongor Andrea

DEDIKÁLÁS

2021-11-09 | **VERS**

A Gerbaud előtt leszek, az Oroszlános Kútnál
– azon a téren, és abban a tekintetben –,
mert végül kiadják az én könyvemet is.
Bölcsnek tűnő soraimmal
akkor igyekszem még emelni a mű értékén,
felajánlom kívánságra és hasznosításra,
udvarias gesztussal személyessé teszem,
és egyben áthidalom a távolságot

szerező és befogadó,

teremtő és teremtmény között.

Szóval (mi mással?) állok majd abban a sorban,

valahol a mives metrókorlát sarkánál,

izzadt kézzel markolom a kötetem,

és amikor sorra kerülök, úgy nyújtom át,

hogy az Olvasó keze a kezemhez érjen:

– Sokat idéztem ám tőled – szólok hozzá szabadkozva,
és puhán a kezébe helyezem –, a címe is a te nevedre szól.

– Rengeteg benne a főnév, és alig néhány ige –
nézi lapról lapra, pedig tudom, hogy már olvasta.

Hadarva magyarázom (mert még ott is sietni fogok,
hogy haladhasson a sor, fogyjanak az emberek):

– Ez az egész a dedikálás,
a történetig, sajnos, nem jutottam el.

Írj a végére egy 'láttam'-ot,

és már itt sem vagyok.

kép | shutterstock.com

AZ EMBER, AKINEK LABIRINTUS VAN A SZÍVE HELYÉN

2021-11-25 | ESSZÉ

A Sápadt Herceg, ez a fehérre pingált fabábu: keskeny arca, akár egy nőé – manapság, mert hercegi korokban a női arcnak illett kerekdednek lennie, akár az őszibaracknak, nem is számított nőnek, aki nem volt mindenestül érett őszibarack idomú és puhaságú. Ezen felül haloványnak is illett lennie, mintha bőrét a holdsugáron kívül más fény sosem érte volna. De a Sápadt Herceg nem ilyen testetlenül áttetsző. Ő maga az enyhén anémiás holdkaréj, amelyet beburkol súlyos díszruhája, az éjszaka. Mintha minden vér elillant volna a tagjaiból, és nem dolgozna benne sem erő, sem ambíció – se hatalomvágy, sem a tudás akarása, még kéjsóvárság sem. Ezen nem segít, inkább ront a kard látványa, amelyen kezét nyugtatja; gyűrűs ujjai lagymatagon fonódnak a markolat gombja és a keresztvas köré. Nem, a Herceg nem kardforgató, nem bajvívásokon és udvari intrikákon edzett *cortesiano* – még afelől sem lehetünk biztosak, hogy herceg egyáltalán. Igazság szerint nem tudható róla több, mint hogy Bartolomeo Veneto, az észak-itáliai festő festette meg holdkaréjnak és éjszakának. Ráadásul kissé kancsalnak, ezt feltétlen meg kell említeni a pontosság kedvéért.

Lehetséges személyazonosság

Bartolomeo Venetóról sem tudni sokat: a *cinquecento* első évtizedeiben vitt vászonra arisztokratákat és nemesasszonyokat, a kor szokása szerint hol mitológiai alaknak, hol

tisztességes embernek álcázva őket. Modelljeiről szintúgy csak hozzávetőlegesen sejteni, kicsodák: életműve ezért tág teret ad a reneszánsz művészettörténészek kedves játékának, melyben névtelen portrékat kell ismert, ám arctalan nevekkel párosítani. Leginkább apró, képi utalások szövevényéből igyekeznek kiolvasni a lehetséges személyazonosságot – akár egy fordított detektívregényben, ahol csak a tettes kiléte bizonyítható, viszont az áldozaté mindig kétséges. Egy körte az asztalon, a drapéria hullámain felsejlő minta, a mezőn látszólag mit sem sejtve legelésző lábasjóság vagy rendhagyó időjárás körülmény már elég, hogy messzemenő következtetésekre vigyen. Mintha az egész világ a titokzatos illető függvénye lenne: a környező valóság pedig az egyén kivetülése, semmi más. A tárgyak és hangulatok egytől egyig életének enigmatikus tükörképei. A reneszánsz művészettörténet ezen a ponton tehát: színtiszta álomfejtés.

Hanem a Sápadt Herceg képmása nemigen szolgál támponttal, amiben a tanult álomfejtő megkapaszkodhatna; jószerivel egyetlen vékonyka szál sem kínálkozik, amely a történeti valóság felé mutat. Minden meglepően szokványos. A háttér kétharmadát függöny takarja – mi ez a lepelmánia a reneszánsz festőknél, csak nem a pepecseléssel akartak spórolni? – a fennmaradó egyharmad pedig sablonosabb nem is lehetne: hullámzó lombard táj kacsaúsztatóval, melyen éppen két hattyúszerű vízimadár ring, füves partok közt folyó, a folyón sajka, a parton majorság, arrébb sziklaorom ugrik elő az obligát fellegvárral, és a torony fölé napszakok nélküli ég borul. Ez pont annyi, mint amikor manapság valaki egy felkapott klub előtt sportkocsival és modelljellegű nővel pózol: kérdés nélkül is tudni lehet: a hölgyek nem aktuálisak és a klub nem az övé. Az egyedüli, amelyből kiindulhat az álomdetektív, a Herceg ruházata: pontosabban a ruha hímzése, amely jóformán az egyetlen, ami nem frázis.

sok lehetséges értelem

Prémmelel szegett köpeny, sötétbarnának mondanám, rajta aranyszállal hímzett motívumok, mint csillagok táncolnak egy központi égitest körül. Csakhogy ezek itt nem

csillagok, hanem mágikus pecsétek, a centrumot pedig nem a nap foglalja el, hanem egy labirintus. A mágikus pecsétek úgynevezett Salamon-csomók, amelyek nem is csomók a szó technikai értelmében: inkább két egymásba kapcsolódó fonat.

Szimbolikus értelműek nyilván, de szokás szerint annyi mindent jelenthetnek, hogy bajos volna a sok lehetséges értelemből egyet társítani a képhez. Lehetséges, van köztük két ellentétes minőség, a véges és végtelen összefüggéséhez – amint azt a Salamon-csomók jelképfajtái sejtetni engedik –, de ez így annyira általános, hogy valójában nincs is értelme. Inkább a számosságuk beszédes: mindenütt elborítják a ruhát, ami arra enged következtetni, hogy a Sápadt Herceg bizonyly babonás – vagy szebben mondva a motívum itt bajelhárító funkciójú, s a Herceg minden kártékony mágikus befolyás ellen igyekszik felvértezni magát. Akiket viszont nem a Herceg hiedelmei, hanem kiléte érdekel, elsiklanak a csomók felett, és inkább a középütt terpszkedő labirintusból hajlamosak kiindulni.

Voltak ugyanis itáliai családok és nemesurak, akik – ha nem is címer gyanánt, de afféle emblémaként – előszeretettel használták az útvesztőt. [1] Ha nincs más ikonográfiai fogódzó, ez is megteszi: de akkor miért ne

támaszkodhatnánk ugyanennyi erővel az öltözék másik motívumára, a mágikus pecsétre, amelyek szintén használatosak voltak emblémaként? – ez esetben a hallgatag férfiú kötődése még misztikusabb irányba, a titokzatos Comacino-mesterek csoportja felé vezetne. Nem vagyok biztos benne, hogy akár a labirintust, akár a *Sigillum Solomonis* hímezett konstellációit címerként kellene vennünk, bármelyiket is

valamely csoportra vonatkoztatva, legyen szó családról vagy kompániáról; de ugyanígy kételkedem abban is, hogy hercegünk személyes kilétéhez adnának tolvajkulcsot. Az egyéniség elhalványul a minta mögött. Talán egyes-egyedül a képet kell nézni, ha lehet ilyen: a *képet*, nem pedig a „benne” helyet foglaló alakot.

A Sápadt Herceg festett fabábu-arca egészen kifejezéstelen: kancsal szeme sem különösebb intelligenciáról, sem kíváncsiságról, sem elszántságról nem árulkodik. Arca sem mond semmivel se többet, mint a negyedrésznyi táj mögötte, a kacsausztatóval meg a fellegvárral. Más képeknél mindjárt a vonások titkait fürkészi a szem, és még a háttér és a környezet kacatjai is mind az archoz vezetnek vissza: a karakter labirintusához. Veneto mester egyébként tőle elvárható szakértelemmel festett ilyen portrékat is: a Lantot Pengető Hölgy vagy a Szakállas Úr képmása ennek a látásmódnak a tanúi. Fények meg árnyak szövevénye, személyt holdudvarként megvilágító képi utalások: tehát megszólalások és elhallgatások dialógusa közepette bontakozik ki az arc, a megismerésre váró ember. Itt ellenkezőleg: a tekintet lecsúszik a sima felületről, valósággal lepereg róla, ahogy a víz a kavicsról. Mintha a labirintus kiköltözött volna az arcból, azt semmitmondó álcaként hagyva hátra – ehelyett kivirágzott a mellkason, valamennyi értelemben kisajátítva magának a kép centrumát. Mert ismerjük be: voltaképp mindegy is, ki volt vagy ki lehetett a Sápadt Herceg: hogy élt-e vagy halt-e, valójában érdektelen – aki a képet nézi, csak arra kíváncsi: vajon mit keres ott az a gondosan megfestett labirintus.

És éppen ez az, amit nem igazán lehet megmondani. Az álomfejtés előtt, ami itt a képnézéssel egyenlő, e ponton két lehetőség nyílik: vagy az egyedi irányába indul el, vagy az általánosságok felé – de bármelyik mellett határozza el magát, végül is mindkettő merő spekulációba torkollik. Az egyedi és konkrét nézőpont szerint a labirintusból kiindulva lehet megfejteni a személy titkát, ez a történeti pillanathoz továbbít, és közli velünk, hogy valamikor a tizenötödik század eleji Észak-Itáliában élt ennek-és-ennek a családnak a sarja, aki az antikvitásból örökölt útvesztő-ábrát használta emblémaként. Ekkor a labirintus kijáratra egy adott történeti pillanatra nyílik, amelyet az egykor élt, és ugyancsak konkrét pillanatban eltávozott személy fémjelez. Csakhogy, mint láttuk, a labirintus igazából nem végződik életrajzban: a személyes vonásokhoz jottányit sem visz közelebb, az üres tekintetet sem telíti élettel, az ernyedtt ujjakat sem tölti meg cselekvéssel. Marad tehát a másik út, amely az elágazások szövevényében az általános, nem pedig az egyszeri felé vezet. Ekkor a kép nem egy néhai nemesifjú portréja, hanem minden, az élettel tétova viszonyt ápoló Sápadt Hercegé, tekintet nélkül a mellékes biográfiai körülményekre. Az ember mellkasán, éljen bármikor, a labirintus jele foglal helyet. Bár nem tudható, hogy annak idején, mindjárt a bukott

világ nyitányaként színre vitt gyilkosságot követően miféle bélyeget kapott Káin az Istentől, mert a Genézis Könyve szemérmesen hallgat erről, de azt hiszem, a labirintus jele megfelelő választás lett volna. Mert nincsen igazuk azoknak, akik egy útvesztő bonyolultságát annak kiterjedésével és a benne burjánzó elágazások számával mérik: bármilyen óriási labirintusból pusztán idő kérdése kitalálni: legfeljebb arányosan hosszú időé. Az egyetlen labirintus, amelyből viszont praktikusán lehetetlen kivezető utat találni, az a labirintus, amelynek nincs is kiterjedése. A Sápadt Herceg az ember önarcképe: pazarul fölékesítve a félelem pecsétjeivel, a világnak háttal, a szíve helyén labirintus. Mármost az egyedül értelmes kérdés, hogy mi van a szövevény közepén – ott, ahol pogány időkben a Minótaurosznak kellett lennie, keresztény katedrálisokban pedig minden zarándoklat eszmei célpontjának, a Szent Sírnak. De ismét csak: bárhogy fürkészsze az ember a képet, ez titokban marad. Mert a Sápadt Herceg mindig, minden korban és létállapotban úgy fordul, hogy ezt a világot se lehessen megpillantani. Bármilyen csekély erő honol karjában, ujjai legyenek bármennyire suták, mégis úgy tűnik, kész kivonni a talán még soha ki nem vont kardot csak azért, hogy az a bizonyos középpont rejtve maradjon. Persze, hogy. Ha ő maga nem látta, ne lássa más sem. Hogy a szív helyén őrzött labirintus szívében mi lakik, az még önmaga számára is titok. Az Úr Káinnak bélyeget adott védelemül, mondja a Teremtés Könyve, védelemként a világ ellen. Egy jelet, amely oltalmaz; a szégyen és élni akarás jelét; amely erősségként védelmezi, ahová visszavonulhat az ember, és ahol úgy elbújhat, hogy a világ ítéletnapig sem találja meg – és itt épp ez tűnik a legideillőbb kifejezésnek. Igaz, hogy cserébe ő sem találhat ki onnan, de valamit valamiért. A Sápadt Hercegek már csak ilyenek, tekintetük ezért semmitmondó. Ők is jól tudják, hogy semmi más nem érdekes vagy értékes belőlük – csak ez az aranyszállal hímzett labirintus.

1. Ehhez I. Beard, Charles, *The Labyrinth Man*, in: *Connoisseur*, 1927, pp. 232-34. és Gibbons, Felton, *An Emblematic Portrait by Dosso*, in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 29 (1966), pp. 433-436., különösen p. 434.
↑

kép | [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/)